

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

48.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:
Dr. Miltényi Károly

ISSN 0236-736-X

Írta:
Szukicsné dr. Serfőző Klára

Lektorálta:
Varga Alajosné

**ISKOLÁZOTTSÁGUNK ALAKULÁSA A
NÉPSZÁMLÁSI ADATOK TÜKRÉBEN**

**BUDAPEST
1993/2**

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
I. BEVEZETÉS	7
II. AZ ISKOLÁZOTTSÁG MÉRÉSE	9
III. A NÉPESSÉG ISKOLÁZOTTSÁGÁNAK ALAKULÁSA . . .	11
1. A népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása	11
1.1 Nemek szerinti különbségek a népesség iskolai vég-	
zettség szerinti megoszlásában	15
1.2 Korcsoportonkénti különbségek a népesség iskolai	
végzettség szerinti megoszlásában	17
1.3 A 25—29 évesek kohorszainak iskolai végzettség	
szerinti megoszlása	20
2. Az elvégzett osztályok átlagos száma	23
2.1 Nemek szerinti különbségek az elvégzett osztályok	
átlagos számában	24
2.2 Az elvégzett osztályok átlagos számának korcsoport-	
tok szerinti különbségei	25
2.3 A születési kohorszok által elvégzett osztályok át-	
lagos száma	28
3. Egy adott vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezők	
aránya	33
4. Az iskolázottság koncentrációja	38
IV. A MUNKAVÁLLALÁSI KORÚ NÉPESSÉG ISKOLÁZOTT-	
SÁGA	46
1. A munkavállalási korú népesség megoszlása iskolai vég-	
zettség szerint	46
2. Az elvégzett osztályok átlagos száma	50
3. Az egyes kiemelt végzettséggel rendelkezők aránya	52
V. ISKOLÁZOTTSÁGI SZÍNVONALUNK A NEMZETKÖZI	
ÖSSZEHASONLÍTÁS TÜKRÉBEN	54
VI. ÖSSZEFOGLALÁS	59
IRODALOM. AZ ADATOK FORRÁSAI	62

I. BEVEZETÉS

Egy ország népessége, s ezen belül is elsősorban a munkavállalási korú népesség iskolázottságának fontosságát feltehetően nem szükséges különösképpen bizonyítani. Az iskolai oktatás az, amelynek során az emberek alapvetően elsajátítják azokat az ismereteket, amelyek lehetővé teszik a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásukat, s így az elért végzettségnek jelentős szerepe van a munkamegosztásban elfoglalt helyben, valamint döntően befolyásolja a más forrásokból származó ismeretek befogadásának mértékét is, ami a továbblépés, a fejlődés egyik feltétele, mind társadalmi, mind egyéni szinten. Az iskolai végzettség ebben az esetben mint a termelés emberi tényezőjének minőségi oldala jelenik meg. Természetesen az iskolai oktatásnak a munkába állás segítésén túl más funkciói is vannak, s célként az embert, az ember személyiségét a maga teljességében kívánja fejleszteni. Az iskolai végzettségek különbsége ezért nemcsak a megszerzett ismeretek mennyiségének és minőségének másságát, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt vagy elfoglalható hely különbségét, az életpálya esélyek eltérését jelentheti, hanem ezen alapulva az emberek magatartását befolyásoló értékek és normák különbségében is jelentkezhet. Tehát egy olyan alapvető ismérven tekinthetjük az iskolai végzettséget, ami mind a társadalom, mind az egyén szempontjából kiemelkedő jelentőségű.

Az iskolázottság kérdésével sokan és sokféle szempontból foglalkoztak, a jelenlegi megközelítés demográfiai indíttatású. Nem foglalkozom magával az oktatás folyamatával és oktatáspolitikai kérdésekkel sem, nem vizsgálom, hogy jelenlegi képzésünk mennyire van összhangban a várható munkaerőszükséglettel stb., hanem azt szeretném bemutatni, hogy a különböző iskolarendszerek, tanulási lehetőségek hatására hogyan alakult a népesség, s ezen belül a munkavállalási korú népesség iskolázottsága a század eleje óta, s milyen különbségeket találunk nemenként és korcsoportonként.

A bemutatott fejlődési folyamat, a jelenlegi szint ismerete lehetőséget ad a ma fennálló problémák, aránytalanságok megismerésére, valamint kiindulási alapul szolgálhat a jövőbeni változások becsléséhez. Képet kaphatunk arról, hogy a jelenlegi iskolaszervezet, illetve beiskolázási arányok mellett hogyan alakul a népesség iskolázottságának demográfiai cseréből adódó lehetősége, valamint arról is, hogy milyen alapvető jelentőségű a népesség iskolázottsága szempontjából az alapfokú oktatás hossza, a tankötelezettség időtartama és annak betartása, valamint az erre ráépülő iskolák rendszere, a tanulási lehetőségek biztosítása. Minden e téren hozott lényeges döntésnek hosszú távú kihatásai vannak. Ezt most az oktatási törvénytervezetek vitája kapcsán külön is érdemes kihangsúlyozni.

Az adatok forrásául a népszámlálási kiadványok szolgáltak. A népszámlálási adatokkal kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a népesség műveltségére vonatkozó kérdések már az első hivatalos magyar népszámlálásnál, 1869-ben szerepeltek. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert az ugyanakkor lezajlott osztrák népszámlálás még nem tartalmazta ezt a kérdést. A műveltség fokát az írni-olvasni tudással, illetve nem tudással mérték. Az 1910-es népszámlálásnál változtattak ezen a gyakorlaton, ekkor már az iskolai végzettségre vonatkozó kérdéseket tettek fel. Elméletileg ettől az időponttól van lehetőségünk a népesség iskolázottságának vizsgálatára, az összehasonlíthatóság miatt azonban részletesebb adatok

1920-tól vagy az elemzésbe bevont ismérvtől függően csak későbbi időponttól kezdve állnak rendelkezésre.

A jelenlegi kiadvány az 1980. évi népszámlálási kötetekben szereplő iskolázottságra vonatkozó idősorok alapján készült, kiegészítve az 1990. évi népszámlálás eredményeivel. Ezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mivel az 1990. évi népszámlálási kötetekben a visszatekintő idősorok helyenként egy kissé eltérnek a korábban közöltektől. Ettől a korrekciótól azonban eltekintettem, mivel a pillanatnyilag rendelkezésre álló korrigált adatok nem adtak részletesebb elemzésre lehetőséget, s az eltérések pedig a kapott tendenciákat egyáltalán nem befolyásolták.

II. AZ ISKOLÁZOTTSÁG MÉRÉSE

Mint a bevezetőben érintettem, magával az oktatás folyamatával nem foglalkozom, tehát annak mérésével sem, hanem az oktatás eredményére — a népesség iskolai végzettségére — irányul elsősorban a figyelmem.

A legegyszerűbbnek tekinthető mutatószám az *analfabétizmus nyers arányszáma*, amely az oktatás terjedésével és általánossá válásával egyre inkább elveszíti jelentőségét. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez még azokban az országokban, amelyekben az oktatás gyors fejlődése nem tekint hosszú múltra vissza, a jelenlegi eredmények ellenére magas lehet az idősebb kohorszok alacsony iskolázottsága miatt. Az *analfabétizmus kor szerinti arányszámai* az írni-olvasni tudás elterjedésének vizsgálatához nyújtanak hasznos információt. Ugyancsak mind az össznépessegre vonatkozóan, mind kor szerint kiszámíthatók az egyes iskolai végzettségeket megszerzők arányai, azaz az adott *népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása*, valamint *azok arányai, akik egy meghatározott vagy annál magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek*. Ezek mellett érdeklődésre tarthat számot az az arányszám is, amely egy adott (korú) népességen belül *a magasabb és az alacsonyabb iskolai végzettségűek egymáshoz viszonyított arányát* mutatja. A magasabb és az alacsonyabb iskolai végzettségek kiválasztása a végzettségek vizsgált országbeli jelentőségétől függ.

A megoszlási arányszámok mellett az elemzésnél jól felhasználhatók a középértékek is, amelyek segítségével az adatok sokaságát egy értékkel helyettesíthetjük, ezáltal a tendenciák bizonyos szempontból markánsabban jellemezhetők. A helyzeti középértékek mellett (módusz, medián) erre a célra leggyakrabban egy számított középértéket, a számtani átlagot használják, amely az adott népesség által *átlagosan elvégzett osztályok számát* mutatja.

Ezek mellett a legegyszerűbben számított mutatószámok mellett természetesen a vizsgálat céljától függően másnyelvenek is képezhetők. Elképzelhető a népesség iskolázottságának vizsgálata a halandósági táblák mintájára készített *iskolai élettartam táblákkal*, amelyek alapján az egyes korévekben várható bruttó és nettó iskolai élettartamokat számíthatjuk ki. Ugyancsak a népesség iskolázottságának egy más mérése, amikor az *emberek képzésére fordított összegek* segítségével próbálják kifejezni a népesség iskolázottságát, illetve az "emberi tőkét". Az ilyen közelítésekre általában az oktatás gazdaságossági vizsgálatok kapcsán kerül sor, amikor az oktatásnak mint emberi beruházásnak a költségeit és megtérülését vizsgálják, esetleg összefüggésben az oktatásnak a gazdasági növekedésben betöltött szerepével. Ezek a kérdések azonban már messzire vezetnek, meghaladják a tanulmány kereteit.

Az iskolázottságnak az oktatásra fordított költségekkel való mérésének azonban elemzésünk szempontjából van egy olyan vonása, amit esetleg elméletileg érdemes figyelembe venni. Míg az átlagosan elvégzett osztályok számában minden iskolaév azonos súllyal szerepel, a költségek szerinti számítás értékesebbnek tekinti a magasabb végzettséget nyújtó iskolában eltöltött éveket. Természetesen ez az eljárás sem problémamentes, hiszen általában egy adott évi költségstruktúrával számol, s mivel ez a struktúra változó, a választástól függően más-más eredményt kaphatunk. Az átlagosan elvégzett osztályok számával szemben

fennáll az a hátránya is, hogy nehezebben értelmezhető, de úgy gondolom, hogy az ilyen célú elemzéseknel, ha az adatok rendelkezésre állnak, mint többletinformációt felhasználhatjuk.

A felsorolt mutatók mindegyikét természetesen nem számítottam ki, bemutatásukkal inkább néhány lehetőséget jeleztem.

III. A NÉPESSÉG ISKOLÁZOTTSÁGÁNAK ALAKULÁSA

1. A népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása

A népesség iskolai végzettségének vizsgálatánál szem előtt kell tartanunk, hogy az adott évben tapasztalható állapot a felvétel időpontját megelőző mintegy fél évszázad oktatáspolitikájának eredményét tükrözi. Ezért az időszak alatt bevezetett igen jelentős változások hatása is csak késleltetetten, időben eltolódva jelentkezik. Annál inkább érezhetjük hatását, minél nagyobb azoknak a korcsoportoknak az aránya, amelyek már magasabb szintű képzést kaptak. Ez az összefüggés azonban nemcsak az időbeli vizsgálatoknál érvényesül, hanem egy adott időpontban is, ha a különböző korúak iskolai végzettségét hasonlítjuk össze.

Az adatok értékelése előtt, anélkül, hogy a vizsgált időszak alatt folytatott különböző oktatáspolitikákat részletesen elemezném, néhány szót kell ejtenünk azokról a legfontosabb intézkedésekről, amelyek oktatási rendszerünk múltbeli és jelenlegi szervezeti kereteit kialakították.

Ennek kapcsán elsősorban *Eötvös József* nevét kell megemlíteni, aki az 1868. évi XXXVIII. törvénycikkben szabályozta a népiskolai tanintézetek felállításának és fenntartásának rendjét. A tankötelezettség a 6—15 évesekre terjedt ki. Kötelezővé tette a 6 évfolyamos mindennapi, valamint a 3 évfolyamos ismétlő iskola látogatását, annak aki máshol nem tanult. Létrehozta a felsőbb népiskolák (elemi iskola 6. éve után), valamint a polgári iskolák (elemi iskola 4. éve után) hálózatát. Szintén *Eötvös* nevéhez fűződik a tanítóképző intézetek megszervezése. Az elemi iskola 4. osztálya után lehetett gimnáziumba és reáliskolába menni. Ezek az intézmények, s közülük is elsősorban a gimnázium készített elő felsőfokú tanulmányokra. Működésüket *Trefort Ágoston* szabályozta az 1883. évi XXX. törvénycikkben. Ez volt az első középiskolai törvény, amely többek között a felekezeti középiskolák állami felügyeletét biztosította. Ami a szakképzést illeti, a gyerekek a 6 elemi elvégzése után járhattak iparos és kereskedő tanonciskolába, valamint a polgári és a középiskola 4. osztálya után a tanító- és óvónőképzőn kívül felső kereskedelmi és felső ipariskolába. Az így kialakított iskolarendszer jelentette a polgári fejlődés szellemi alapját.

Természetesen ez az iskolarendszer az utána következő évtizedekben nem maradt teljesen változatlan, de fő vonásaiban jellemezte a II. világháború előtti időszakot. Egyik problémás vonása, hogy a tényleges, a gyerek képzését, sorsát befolyásoló iskolaválasztás nagyon koránra, a gyermek 10 éves korára esett, s a tandíjak erősen befolyásolták a tényleges választási lehetőséget. Ugyancsak gondot jelentett a népesség iskolázottságának növekedése szempontjából a tankötelezettség be nem tartása. A II. világháború előtti években a tankötelesek egyötöde nem járt iskolába.

Iskolarendszerünk szempontjából döntő jelentősége volt a 6650/1945. ME sz. rendeletnek, amely előírta az egységes 8 évfolyamos általános iskolai hálózat kialakítását. 1948-ban államosították az iskolákat. A tankötelezettség a 6—14 évesekre terjedt ki, a későbbiekben szigorító rendelkezéseket hoztak ennek betartására. A dolgozók számára megszervezték az esti és a levelező oktatást, hogy ily módon tudják pótolni iskolázottságuk hiányait. A középiskolai képzés 4 évfolyamos lett. A gimnáziumok mellett tanító- és

óvónőképzők jöttek létre, valamint létrehozták a technikumok (ipari, mezőgazdasági, közgazdasági) hálózatát. Ez utóbbiak feladata középfokú műszaki, gazdasági szakemberek képzése volt, s a gazdaság fokozódó szakemberszükségletének megfelelően létszámukat jelentősen növelték. Ugyancsak jelentős létszámnövelésre került sor a felsőoktatásban is.

A tankötelesek korhatárát 1959-ben 15, 1961-ben pedig 16 éves korig hosszabbították meg, aminek következtében nőtt az általános iskolát befejezők aránya. Az 1961. évi oktatási reform célul tűzte ki a középfokú képzés általánossá tételét. Ennek nyomán emelkedtek a beiskolázási arányok, de anyagi lehetőségek hiányában ez a célkitűzés túl korainak bizonyult. A technikumok szerepét a szakközépiskolák vették át, s egyes technikumokat felsőfokú tanintézeté alakították át. Az 1960-as évek közepétől pedig a magasabb szinten képzett üzemmérnökök iránti igény kielégítése érdekében megkezdődött a felsőfokú technikumok főiskolákká alakítása, a kétfokozatú felsőoktatás kiépítése. Ugyancsak az 1960-as évekre esik a szakmunkásképzés korszerűsítése, amely a képzés zártságát feloldja, s a szakmunkásképzőt a középfokú iskolarendszer szerves részévé teszi.

A további években az oktatás szervezeti kereteinek gyökeres megváltoztatását nem tartották szükségesnek, inkább az oktatás tartalmi korszerűsítése került előtérbe. A középfokú iskolákon belül a különböző iskolatípusok képzési céljai, egymáshoz viszonyított arányai többször is módosultak. Az elmúlt években azonban már iskolarendszerünk felépítése is viták tárgyát képezte, és képzési jelenleg is az oktatási törvénytervezetekhez kapcsolódóan. Az eddig bevezetett módosítások kísérleti jellegűnek tekinthetők, bár egyre szélesebb körűek, de témánk szempontjából nem befolyásolják az oktatás kialakult szervezeti felépítését. A jövőben azonban már számítani lehet a szervezeti keretek átalakítására, sokszínűbbé válására is.

Az adatokra rátekintve azonnal láthatjuk azt a jelentős változást, amely a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlásában bekövetkezett (1. tábla, I.a ábra). A *II. világháború előtti* időszakra is jellemző az iskolai végzettség lassú növekedése, amely a 6—7 osztálynál alacsonyabb végzettségűek, közülük is elsősorban az írni-olvasni nem tudók arányának csökkenésében (1910. évi 18,2%-ról 1941-re 7,2%-ra mérséklődött), valamint a 6—7 osztályt és magasabb végzettséget szerzők növekedésében nyilvánult meg. A magasabb végzettséget szerzőknek az aránya azonban a növekedés ellenére az össznépelességen belül igen alacsony volt. 1941-ben a 8 osztályt végzettek aránya 8,8%-ot, míg a közép- és felsőfokú végzettségűeké mindössze 4%-ot tett ki. A népességnek több mint 40%-a a 6—7 osztályt végzettek csoportjába tartozott, és közülük is feltehetően — az iskolarendszertől adódóan — a zöme 6 osztályt végzett.

*1. A 7 éves és idősebb népesség megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint nemeként
1920—1990*

Év	0	Általános iskola				Befejezett			Összesen
		1—3	4—5	6—7	8	középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	középiskola	felsőfokú iskola	
		osztály							

Férfi

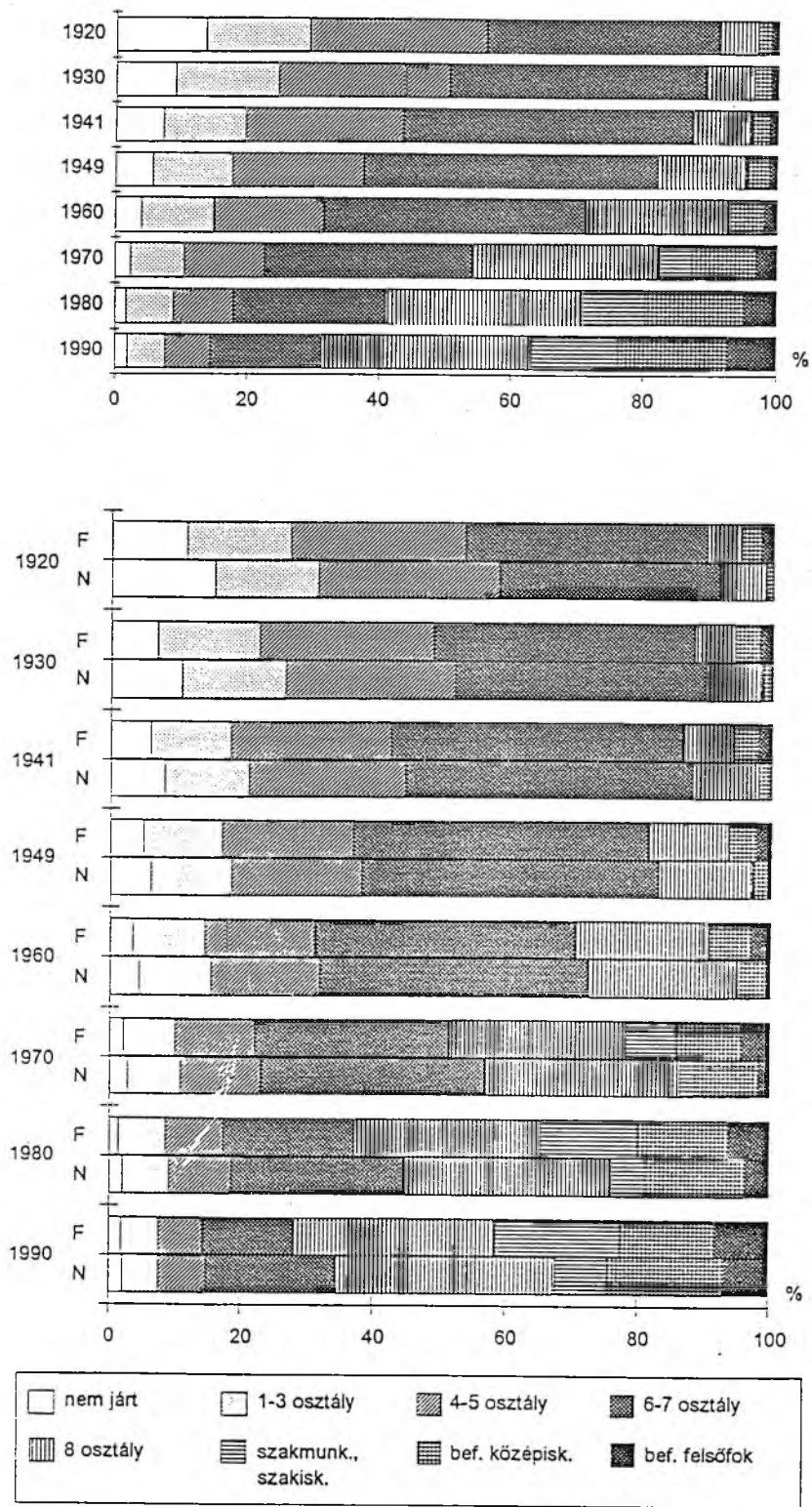
1910	14,7		78,3		3,3	—	3,7		100,0
1920	11,3	15,7	26,4	36,4	5,3	—	2,9	2,0	100,0
1930	7,1	15,4	26,2	39,3	6,2	—	3,7	2,1	100,0
1941	6,1	12,1	24,2	44,0	7,6	—	3,8	2,2	100,0
1949	5,1	11,9	19,9	44,3	12,1	—	4,4	2,3	100,0
1960	3,5	10,8	16,6	39,2	20,5	—	6,2	3,2	100,0
1970	2,1	7,8	12,2	29,3	26,6	7,5	9,9	4,6	100,0
1980	1,4	7,1	8,9	19,8	28,0	14,6	13,8	6,4	100,0
1990	1,9	5,7	6,6	13,8	30,6	18,6	14,4	8,4	100,0

Nő

1910	21,6		73,8		3,9	—	0,7		100,0
1920	15,6	15,6	27,4	33,3	7,0	—	1,0	0,1	100,0
1930	10,7	15,7	25,7	37,7	8,6	—	1,4	0,2	100,0
1941	8,2	12,8	23,6	43,3	10,1	—	1,7	0,3	100,0
1949	6,2	12,2	19,8	44,6	14,3	—	2,5	0,4	100,0
1960	4,4	10,9	16,4	40,6	22,4	—	4,4	0,9	100,0
1970	2,7	8,0	12,3	33,7	29,6	2,3	9,5	1,9	100,0
1980	2,0	7,1	9,5	26,0	31,2	5,2	15,1	3,9	100,0
1990	2,1	5,5	7,2	19,4	33,4	7,7	17,9	6,8	100,0

Együtt

1910	18,2		76,0		3,6	—	2,2		100,0
1920	13,5	15,6	26,9	34,8	6,1	—	2,0	1,1	100,0
1930	9,0	15,5	26,0	38,5	7,4	—	2,5	1,1	100,0
1941	7,2	12,4	23,9	43,7	8,8	—	2,7	1,3	100,0
1949	5,7	12,0	19,9	44,5	13,2	—	3,4	1,3	100,0
1960	4,0	10,9	16,5	39,9	21,4	—	5,3	2,0	100,0
1970	2,4	8,0	12,0	31,6	28,2	4,8	9,6	3,2	100,0
1980	1,7	7,1	9,2	23,0	29,6	9,7	14,6	5,1	100,0
1990	2,0	5,6	6,9	16,7	32,0	13,0	16,2	7,6	100,0

I. A 7 éves és idősebb népesség megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint
1920—1990

A II. világháborút követő időszakban a képzési rendszer megváltozása következtében a 8 osztályos végzettség lett az a határvonal, amelytől kezdődően nagymértékben növekedett az egyes iskolai végzettségűek aránya, míg az ennél kevesebb osztállyal rendelkezőké jelentősen csökkent, az 1941. évi 87,2%-ról 31,2%-ra, és közülük is az írni-olvasni nem tudók aránya megközelítőleg negyedére mérséklődött. 1990-ben a népesség 2,0%-a tartozott ebbe a csoportba. Még erőteljesebbek voltak a változások azokban a csoportokban, amelyekbe tartozók aránya növekedett. A 8 általánost végzettek aránya több mint három és félszeresre, a középiskolát végzetteké hatszorosra és a felsőfokú iskolát végzetteké is közel hasonló arányban emelkedett az 1941. évihez képest.

Természetesen a *növekedések üteme* részben az oktatás természetéből és az oktatáspolitikai koncepció változásából, részben a korösszetétel különbségeiből adódóan az egyes évtizedek alatt *nem volt egyenletes*. Legelőször, már az 1941—1949 közötti időszak alatt, a 8 általánost végzettek arányának nagyobb növekedését tapasztalhattuk, míg a közép- és felsőfokú végzettségűeknél ilyen arányú emelkedés csak a következő évtizedben következett be. A középiskolát végzettek arányának növekedésében az 1960-as évtized volt kiemelkedő. A növekedés ütemének csökkenése is legelőször a 8 általánost végzettekénél volt érezhető, már az 1960-as évtizedtől kezdődően. Igaz, ebben szerepe volt a középfokú szakmunkásképző iskolai végzettség elismerésének is, ami erre az időszakra esett. A felhasznált adatforrások ugyanis a középfokú szakmunkásképző iskolát végzettek közé azokat sorolják, akik 1961-ben vagy később szereztek meg végzettségüket, a szakiskolai végzettségek közül pedig az 1976-ban vagy később szereztek kerültek beszámításra. Ennek megfelelően ezekről a középfokú végzettségűekről csak az 1970-es, illetve 1980-as népszámlálástól kezdődően vannak adataink. Ezek azt mutatják, hogy arányuk 1970—1980 között megduplázódott, az 1980-as évtizedben azonban a növekedés üteme jelentősen mérséklődött. Ami pedig a középiskolai végzettségűeket illeti, arányuk 1960-as évtizedbeli kiemelkedő emelkedése után a következő évtized már a növekedés ütemének lassúbbodását hozta, és ez az 1980-as évtizedtől kezdve pedig még inkább érezhető. A középiskolai végzettségűek és a középfokú szakmunkásképző- és szakiskolát végzettek eltérő növekedési üteméből adódóan *a középfokú végzettségűeken belül növekedett a szakmunkásképző- és szakiskolát végzettek aránya*. Míg 1970-ben kétszer annyian rendelkeztek középiskolai végzettséggel mint szakmunkásképző- és szakiskolai végzettséggel, 1990-re ez a többlet mintegy 25%-ra mérséklődött. A felsőfokú iskolát végzettek arányának növekedési üteme 1949-től viszonylag magasnak és egyenletesnek tekinthető, bár az 1980-as évtizedben a növekedés üteme némileg csökkent.

Az egyes magasabb iskolai végzettségűek arányának növekedési ütemében tapasztalható csökkenés felhívja a figyelmet arra, hogy változatlan beiskolázási arányok mellett *mérséklődik a népesség iskolázottsága növekedésének demográfiai cseréből adódó lehetősége*. Ennek pontosabb kimutatására korcsoportos adatokra van szükségünk, az össznépességre vonatkozó adatok inkább jelzik a problémát.

1.1 Nemek szerinti különbségek a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlásában

A népesség iskolai végzettség szerinti megoszlásában nemek szerint elég *jelentős különbségeket* találunk mind a múltban, mind jelenleg is. Azonban a két nem iskolázottsága fejlődésének eltérő üteméből adódóan ezek a különbségek az évek során több iskolai végzettségi csoportban *módosultak* (1. tábla, I.b ábra).

Viszonylag nagy a különbség az *iskolába nem jártak arányában*, 1990. év kivételével minden vizsgált időpontban az ide tartozó *férfiak aránya mintegy 20–30%-kal alacsonyabb a nőkénel*. A 8 általános iskolánál kevesebbet végzők között ez az a csoport, ahol a legnagyobb különbséget találjuk nemek szerint. Az 1–3 és 4–5 osztályt végzettek aránya között nincs jelentős különbség, a 6–7 osztályt végzetteknél kezdetben a férfiak rendelkeztek nagyobb arányban ilyen végzettséggel, majd a 6–7 osztályos végzettség leértékelődésével, az átlagos iskolai végzettség emelkedésével a nők lettek azok, akik nagyobb arányban tartoznak ebbe az iskolai végzettségi csoportba, s a férfiakhoz viszonyított relatív többletük növekszik. Összességében a 8 osztálynál kevesebbet végzők aránya mindkét nemnél igen jelentősen csökkent, de az ide tartozó férfiak és nők aránya közötti különbség ma nagyobb, mint amilyen a század első felében volt. *1990-ben a nők 34%-a, a férfiaknak pedig 28%-a nem rendelkezett 8 általános iskolai végzettséggel*, míg 1920-ban mindkét nem aránya 90% körüli volt. 1920-ra vonatkozóan azonban ebben az összefüggésben az iskolarendszertől adódóan helyesebb azok arányát figyelembe venni, akik nem rendelkeztek 6 osztályos végzettséggel. Ebben az esetben is — alacsonyabb arányszámok mellett — a fentivel azonos következtetésre jutunk. A 8 osztályt végzettek csoportjában pedig mindig a nők voltak azok, akik nagyobb arányban tartoztak ide, az arányok közötti különbség mérséklődött.

Az előzőeknél azonban sokkal lényegesebb különbségeket találunk a *közép- és felsőfokú iskolát* végzettek csoportjában. Ezek azok a csoportok, ahol a *legnagyobb eltérést* találjuk a *két nem aránya között*, valamint a *különbségek mérséklődésében*. 1920-ban a középiskolát végzett férfiak aránya mintegy háromszorosa volt a nőkének. A nők arányának növekedési üteme minden időszakban meghaladta a férfiakét, s ennek következtében állt elő az a helyzet, hogy *1980-tól kezdődően már a nők voltak azok, akik nagyobb arányban rendelkeztek középiskolai végzettséggel*. A teljesebb kép érdekében azonban figyelembe kell vennünk a másik középfokú iskolatípusba tartozók arányának alakulását is. A középfokú szakmunkásképző- és szakiskolát végzett férfiak aránya 1970-ben több mint háromszorosa a nőkének, s bár a különbség csökkenő, de 1990-ben is közel két és félszeres volt. Ha a két középfokú iskolatípust együttesen veszem számításba, akkor még mindig a férfiak azok, akik nagyobb arányban rendelkeznek középfokú végzettséggel, 1990-ben 29%-kal magasabb az arányuk. Itt tehát arról van szó, hogy a *férfiak nagyobb arányban tanultak tovább a 8 általános elvégzése után*, de a két iskolatípus közötti megoszlásuk lényegesen eltért a nőkéétől. 1990-ben a középfokú végzettségűeken belül a férfiak több mint felének volt középfokú szakmunkásképző- és szakiskolai végzettsége, míg a nőknek 30%-a rendelkezett ilyen végzettséggel. Tehát a *továbbtanuló nők inkább a középiskolát választották*.

Még nagyobb volt a különbség a két nem aránya között a *felsőfokú végzettségűeknél*. A középiskolát végzettekhez hasonlóan itt is a nők arányának erősebb ütemű növekedését tapasztalhattuk, de itt *még mindig a férfiak aránya a nagyobb, 1990-ben mintegy negyedannyival*. Ez nyilvánvaló következménye a két nem eltérő továbbtanulási arányának, mely elég hosszú ideig érvényesült. A *fiatalabb korosztályokban* már nem így áll a helyzet, sőt az 1990. évi adatok alapján a 35–39 éves korcsoportig *már a nők között magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya*, s ezért várható, hogy a jövőben még közelebb kerül egymáshoz a felsőfokú végzettséggel rendelkező férfiak és nők aránya az össznépeségben is.

Az előbbi jó példa arra is, hogy nem elégedhetünk meg csupán az össznépeségre vonatkozó megoszlási arányszámok változásainak elemzésével és bemutatásával, hiszen e mögött — elsősorban az oktatási rendszer, a beiskolázási arányok változásából adódóan — korcsoportonként elég eltérő megoszlások állnak, s így még az egy időpontra vonatkozó

adatnál is jelentős szerepe van a korösszetételnek, nem beszélve az időbeli változások vizsgálatáról. A következőkben e változások egyik összetevőjét, a megoszlások korcsoportonkénti különbségét szeretném bemutatni az 1990. évi adatok alapján.

1.2. Korcsoportonkénti különbségek a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlásában

A korcsoportonkénti elemzésnél elsősorban azokat a korcsoportokat veszem figyelembe, amelyekbe tartozók befejezték tanulmányaikat vagy közel állnak hozzá.

Az adatokra rátekintve láthatjuk, hogy a 40–44 éveseknél húzhatjuk meg azt a határt, akik *megközelítőleg hasonló arányban végeztek el az egyes iskolai fokozatokat, mint a fiatalabb korosztályok.* (2. tábla, II. ábra) Természetesen ezeken a fiatalabb korcsoportokon belül is találunk különbséget, amely az életkor fiatalodásával elsősorban az általános iskolát végzettek csökkenő, valamint a szakmunkásképző iskolát végzettek növekvő arányában nyilvánul meg, de a fő arányok hasonlóak. Ezek a korcsoportok már a háború után születtek.

2. A 7 éves és idősebb népesség megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség, korcsoport és nemek szerint 1990

Korcsoport	0	Általános iskola				Befejezett			Összesen
		1–3	4–5	6–7	8	középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	közép- iskola	felső- fokú iskola	
		osztály							

Férfi

7–9	19,7	80,3	—	—	—	—	—	—	100,0
10–14	1,4	9,9	37,8	38,9	12,0	—	—	—	100,0
15–19	0,7	0,2	1,1	5,0	64,3	19,7	9,0	—	100,0
20–24	0,7	0,2	0,6	1,7	21,0	43,1	29,0	3,7	100,0
25–29	0,8	0,3	0,7	1,3	20,7	42,8	22,2	11,2	100,0
30–34	0,7	0,5	0,9	1,3	22,7	41,9	20,3	11,7	100,0
35–39	0,6	0,4	0,9	1,5	24,2	39,0	20,6	12,8	100,0
40–44	0,7	0,5	1,2	2,2	25,9	33,1	21,7	14,7	100,0
45–49	0,8	0,7	2,2	4,8	47,0	12,7	17,6	14,2	100,0
50–54	1,2	1,5	4,2	9,2	57,9	—	14,7	11,3	100,0
55–59	1,2	1,7	5,3	17,6	50,2	—	11,9	12,1	100,0
60–64	1,1	1,5	5,8	32,5	36,0	—	12,0	11,1	100,0
65–69	0,9	1,7	7,9	43,1	26,7	—	10,5	9,2	100,0
70–74	1,1	2,5	10,7	44,7	22,8	—	9,4	8,8	100,0
75–x	2,8	7,1	18,3	44,4	14,8	—	5,7	6,9	100,0
Összesen	1,9	5,7	6,6	13,8	30,6	18,6	14,4	8,4	100,0

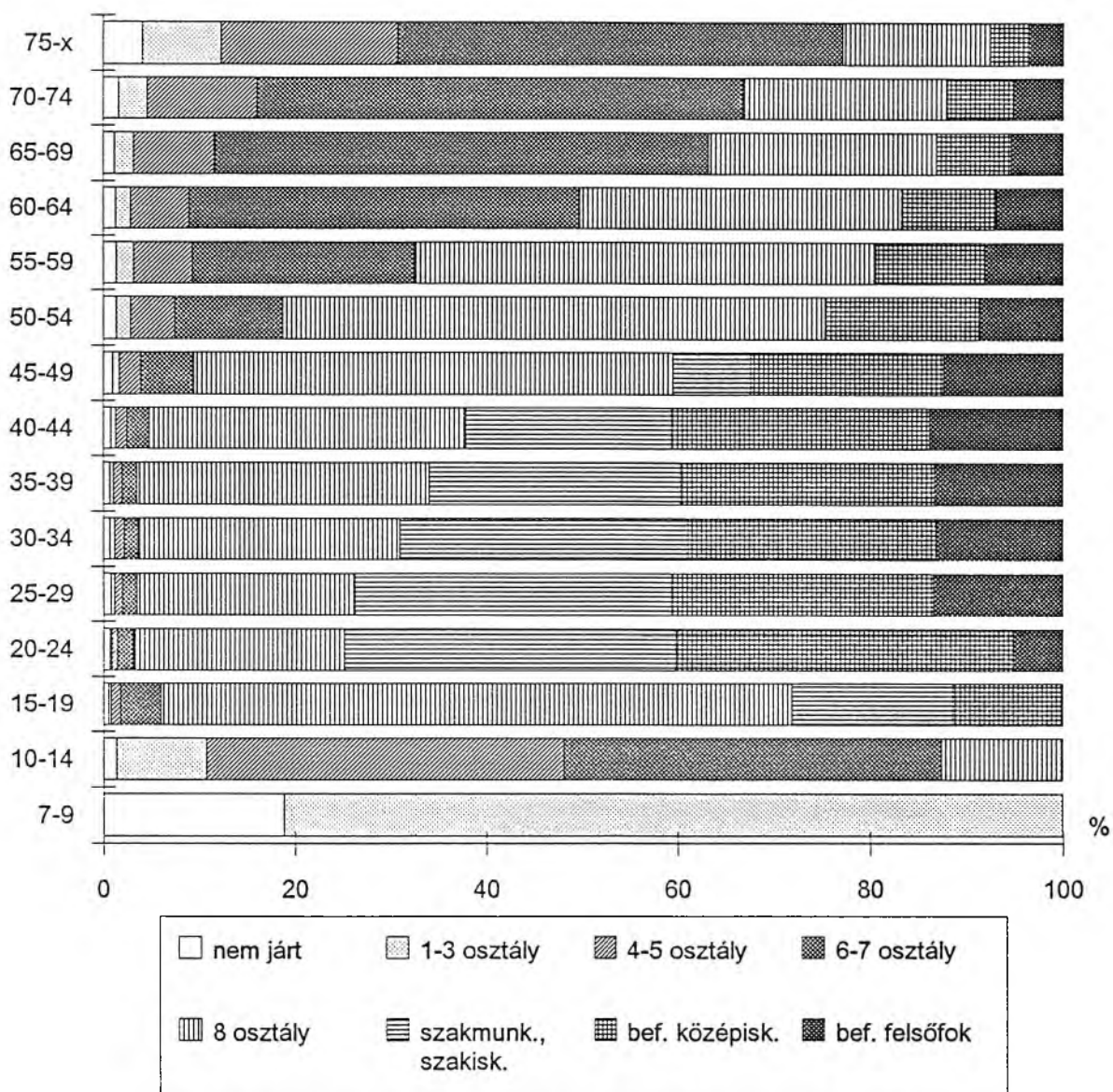
Korcsoport	0	Általános iskola				Befejezett			Összesen
		1-3	4-5	6-7	8	középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	közép- iskola	felső- fokú iskola	
	osztály								

Nő

7-9	18,0	82,0	—	—	—	—	—	—	100,0
10-14	1,4	8,7	37,1	39,6	13,2	—	—	—	100,0
15-19	0,5	0,2	0,9	3,3	67,6	13,6	13,9	—	100,0
20-24	0,7	0,2	0,7	1,5	23,2	25,6	41,3	6,8	100,0
25-29	0,9	0,4	1,0	1,6	24,8	23,2	32,4	15,7	100,0
30-34	0,8	0,5	1,2	1,6	31,8	18,2	31,1	14,8	100,0
35-39	0,7	0,4	1,0	1,6	36,7	13,7	32,2	13,7	100,0
40-44	0,9	0,6	1,2	2,3	39,8	10,4	31,9	12,9	100,0
45-49	1,2	0,7	2,2	6,2	53,0	3,8	22,2	10,7	100,0
50-54	1,6	1,5	5,0	13,0	55,3	—	16,9	6,7	100,0
55-59	1,6	1,9	6,9	27,9	46,4	—	10,5	4,8	100,0
60-64	1,4	1,6	6,3	47,2	31,8	—	7,9	3,8	100,0
65-69	1,4	2,1	8,8	57,8	21,6	—	5,7	2,6	100,0
70-74	1,9	3,3	12,0	54,8	20,1	—	5,0	2,9	100,0
75-x	4,7	8,7	18,6	47,3	15,6	—	3,2	1,9	100,0
Összesen	2,1	5,5	7,2	19,4	33,4	7,7	17,9	6,8	100,0

Együtt

7-9	18,9	81,1	—	—	—	—	—	—	100,0
10-14	1,4	9,3	37,4	39,3	12,6	—	—	—	100,0
15-19	0,6	0,2	1,0	4,2	65,9	16,7	11,4	—	100,0
20-24	0,7	0,2	0,6	1,6	22,1	34,6	35,0	5,2	100,0
25-29	0,8	0,4	0,8	1,5	22,8	33,1	27,2	13,4	100,0
30-34	0,7	0,5	1,0	1,5	27,3	30,1	25,7	13,2	100,0
35-39	0,7	0,4	0,9	1,5	30,5	26,3	26,4	13,3	100,0
40-44	0,8	0,5	1,2	2,3	33,0	21,6	26,8	13,8	100,0
45-49	1,0	0,7	2,2	5,5	50,1	8,1	20,0	12,4	100,0
50-54	1,4	1,5	4,6	11,3	56,5	—	15,9	8,8	100,0
55-59	1,4	1,8	6,1	23,2	48,1	—	11,2	8,2	100,0
60-64	1,3	1,6	6,1	40,7	33,6	—	9,7	7,0	100,0
65-69	1,2	2,0	8,4	51,6	23,7	—	7,7	5,4	100,0
70-74	1,6	3,0	11,5	50,7	21,2	—	6,8	5,2	100,0
75-x	4,1	8,2	18,5	46,3	15,3	—	4,0	3,6	100,0
Összesen	2,0	5,6	6,9	16,7	32,0	13,0	16,2	7,6	100,0

II. A 7 éves és idősebb népesség megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint korcsoportonként 1990

A megváltozott tanulási lehetőségek hatásai az ennél idősebbeknél is érezhetők, de itt még a magasabb iskolai végzettségbe tartozók arányai alacsonyabbak, mint a jelenlegi arányok, s az idősebb korcsoportok felé haladva korcsoportról korcsoportra csökkennek. Jelentős különbség van a szakmunkásképző iskolát végzettek arányában is éppen e képzési forma időbeli megszerzésének — már említett — korlátai miatt. 45 éves kor felett már elég alacsony az arányuk. Részben ezzel összefüggésben viszont magas az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a 45—59 évesek között. Ezek azok a korosztályok, amelyeknek módjuk volt az általános iskolai végzettség megszerzésére vagy fiatalabb

életkorban a pótlására, de még nem volt lehetőségük, illetve csak kis részüknek a középfokú szakmunkásképző iskolai végzettség megszerzésére. A befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezők arányának csökkenése az idősebb korcsoportokban együttjárt az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők arányának, közülük is elsősorban a 6—7 osztályt végzettek arányának jelentős növekedésével. Ez nyilvánvaló következménye a korábbi iskolarendszernek. Különösen a 65 éven felüliek iskolai végzettség szerinti megoszlása tér el számottevően, de már a 60—64 évesek korcsoportjában is azok vannak többségben, akik az általános iskola 6—7 osztályával rendelkeznek.

A két nem eltérő iskolázottsága, s iskolázottságuk eltérő ütemű fejlődése a korcsoportos adatok tükrében is látható. A legnagyobb mértékű a változás a felsőfokú végzettséggel rendelkező férfiak és nők egymáshoz viszonyított arányában. Míg a 60 éven felülieknél három-három és félszerese volt az ilyen végzettségű férfiak aránya a nőkéhez viszonyítva, a fiatalabb korcsoportok felé haladva ez a többlet rohamos ütemben mérséklődött, sőt a 35—39 évesektől kezdődően ez az arány megfordul, s egyre növekvő mértékben már a nők között magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Ez mindenképpen egy olyan jel, amire oda kell figyelni, s hosszabb távon nem tekinthető kívánatosnak egy ilyen arányú eltolódás. Mögötte a szellemi munkának korábban tapasztalt leértékelődése állhat. Ezt támasztja alá a középfokú végzettségűek korcsoportos adatainak az alakulása is, hiszen az 50—54 éves korcsoportig a középiskolát végzett nők aránya lényegesen meghaladja a férfiakét — az idősebb korcsoportokban itt is a férfiak aránya volt magasabb —, a befejezett szakmunkásképző iskolai végzettséggel rendelkező férfiak aránya pedig két-háromszorosa a nőkének, bár a fiatalabb korcsoportokban közeledés tapasztalható. Az általános iskola után továbbtanuló férfiak tehát sokkal nagyobb arányban választják a szakmunkásképző iskolát, mint a középiskolát. A nőknél ez fordítva van, bár a legfiatalabbaknál már nem nagy a különbség. Ha a középfokú képzésben (szakmunkásképző, szakiskola, középiscola) részesülőket együttesen veszem számításba — az 50—54 éveseket kivéve — minden korcsoportban az ilyen végzettségű férfiak aránya magasabb.

Az általános iskolát végzetteknél olyan helyzet alakult ki, hogy az 50 éves kor felettiekénél, akiknél a 8 osztály elvégzése magasabb végzettségnek számított, a férfiak aránya némileg nagyobb a nőkéénél, az ettől fiatalabbaknál az ilyen végzettségű nők aránya lényegesen magasabb, mint a férfiaké. Ez nyilvánvaló összefüggésben van azzal a már említett ténnyel, hogy a nők közül kevesebben tanultak szakmát.

Ugyancsak általános tendenciának tekinthető a 25 éven felülieknél, hogy azok aránya, akik nem rendelkeznek befejezett általános iskolai végzettséggel, minden korcsoportban a nőknél magasabb. Ez az alacsonyabb iskolai végzettség relatíve a legnagyobb mértékben az iskolába nem jártak arányainál mutatkozik meg. A 20—24 éves korcsoportban a befejezett általános iskolával nem rendelkezők aránya közel azonos mindkét nemnél, míg az ennél fiatalabbaknál már a férfiak aránya magasabb.

1.3 A 25—29 évesek kohorszainak iskolai végzettség szerinti megoszlása

Az előbbieken bemutatott adatok alapján tehát jól láthatók az egyes korcsoportok iskolai végzettség szerinti megoszlásának különbségei, amely mögött — mint már szó volt róla — elsősorban az oktatási rendszer eltéréseit, az egyes korcsoportok számára biztosított oktatási lehetőségek egyenlőtlenségét találjuk. Zavaró tényező lehet ennél az elemzésnél a halandóság és a vándorlás, mely feltehetőleg nem egyenlő mértékben érintette a különböző

korcsoportokat, s ezen belül a különböző iskolai végzettségű embereket. Ezért, hogy a különböző kohorszok iskolázottságáról tisztább képet kapjunk, minden időpontban a 25—29 éves korcsoport iskolázottságát vettem figyelembe az összehasonlításnál. Ez az a korcsoport, amely már többé-kevésbé befejezte tanulmányait, de még a halandóság nem túl nagy mértékben érinti. Az össznépeségre vonatkozó arányszámokkal szemben fennáll az az előnye — a korcsoportos arányszámokhoz hasonlóan —, hogy a korösszetételváltozás hatását minimálisra korlátozza.

Az adatokra rátekintve megállapíthatjuk, hogy a 25—29 évesek kohorszaira vonatkozó megoszlási arányszámok változásának *tendenciái hasonlóak* az össznépeségnél bemutatottval, de a változások *mértékeiben eltérés* mutatkozik, s ugyancsak *eltérő* maga a *kiindulási szint* is (3. tábla). A megoszlási arányszámok egy magasabb iskolázottsági szintet tükröznek, ami természetesen adódik az iskolázottság változásának irányából.

3. A 25—29 évesek kohorszainak iskolai végzettség szerinti megoszlása nemenként 1920—1990

Év	0	Általános iskola				Befejezett			Összesen
		1—3	4—5	6—7	8	középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	középiskola	felsőfokú iskola	
		osztály							

Férfi

1920	5,2	6,6	25,3	48,0	6,4	—	4,9	3,6	100,0
1930	4,7	7,0	28,5	44,0	7,4	—	5,5	2,9	100,0
1941	3,4	7,7	27,1	43,6	9,8	—	5,5	2,9	100,0
1949	1,5	2,3	13,8	56,9	15,5	—	7,2	2,8	100,0
1960	1,7	2,9	10,9	35,9	33,6	—	8,6	6,4	100,0
1970	0,8	1,2	4,4	12,1	38,5	18,4	16,3	8,3	100,0
1980	0,5	0,5	1,2	2,1	22,6	42,1	21,9	9,1	100,0
1990	0,8	0,3	0,7	1,3	20,7	42,8	22,2	11,2	100,0

Nő

1920	7,2	8,2	26,4	43,7	10,4	—	1,7	0,4	100,0
1930	5,4	8,2	27,9	43,2	12,3	—	2,6	0,4	100,0
1941	4,0	8,3	26,1	45,0	12,8	—	3,2	0,6	100,0
1949	1,8	2,7	14,1	59,1	17,3	—	4,4	0,6	100,0
1960	2,1	2,6	10,6	37,6	37,1	—	7,4	2,6	100,0
1970	1,2	0,9	3,5	12,1	49,3	5,2	21,1	6,7	100,0
1980	0,6	0,5	1,2	2,1	37,6	14,8	32,7	10,5	100,0
1990	0,9	0,4	1,0	1,6	24,8	23,2	32,4	15,7	100,0

Együtt

1920	6,2	7,5	27,0	45,6	8,6	—	3,2	1,9	100,0
1930	5,1	7,6	28,2	43,6	9,8	—	4,1	1,6	100,0
1941	3,7	8,0	26,6	44,3	11,3	—	4,3	1,8	100,0
1949	1,6	2,5	14,0	58,1	16,5	—	5,7	1,6	100,0
1960	1,9	2,8	10,7	36,8	35,4	—	8,0	4,4	100,0
1970	1,0	1,1	3,9	12,1	43,9	11,8	18,7	7,5	100,0
1980	0,5	0,5	1,2	2,1	30,1	28,6	27,2	9,8	100,0
1990	0,8	0,4	0,8	1,5	22,8	33,1	27,2	13,4	100,0

Viszonylag nem túl jelentősek az *1941 előtti időszak* változásai. Legnagyobb mértékben az iskolába nem jártak aránya csökkent, s mintegy egyharmaddal emelkedett a 8 általános iskolai és a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya, de ezek az arányszámok nem túl magasak. A népesség zömét, 44—45%-át az általános iskola 6—7 osztályával rendelkezők, illetve 26—28%-át a 4—5 osztállyal rendelkezők teszik ki, s ezek az arányok konstansnak tekinthetők.

Az *1949-ben* 25—29 éveseknél a legtipikusabb végzettség továbbra is az általános iskola 6—7 osztálya, azzal a különbséggel, hogy még nagyobb arányban rendelkeznek vele, mint korábban (58%), de ezzel párhuzamosan részben csökken az ennél alacsonyabb végzettségűek aránya és emelkedik a 8 általános iskolával és középiskolával rendelkezőké.

A *következő évtized* (1949—1960) legjelentősebb változása egyértelműen a befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezők arányának megduplázódása, aminek következtében nagyságrendileg hasonló arányt képviselnek az általános iskola 6—7, illetve 8 osztályával rendelkezők. Folytatódik a középiskolai végzettséggel rendelkezők arányának emelkedése, s kiugró mértékű a fejlődés a felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányában is.

Az *1960—1970 közötti évtized* fejlődésének eredményeképpen már a 8 általános iskolai végzettség válik tipikussá, a 25—29 évesek 44%-a tartozik ebbe a csoportba, közel két és félszeresre emelkedik a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya — a fejlődés ütemét tekintve ez a legjelentősebb évtized a középiskolai végzettségűek arányának emelkedésében —, megjelenik a középfokú szakmunkásképző iskolát végzetek csoportja, s 70%-kal emelkedik a felsőfokú iskolát végzetek aránya is.

Az *utolsó két évtizedben* (1970—1990) a korábbi időszakokban tapasztaltnal szemben, a befejezett általános iskolai végzettségűek aránya már nem emelkedik, hanem csökken, s ezzel párhuzamosan viszont igen jelentősen nő a középfokú szakmunkásképző és szakiskolai végzettséggel rendelkezők aránya — közel megháromszorozódik —, s mérsékeltebb ütemben, de folytatódik a közép- és felsőfokú végzettségűek arányának emelkedése is. A középiskolai végzettségűek aránya az időszak második felében nem változik. Mindezen változások következtében az 1990-ben 25—29 éveseknek kevesebb mint negyedük általános, illetve több mint negyedük középiskolai végzettségű, egyharmaduk szakmunkásképző és szakiskolai végzettségű, míg valamivel több mint hetedük felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

A fent leírt *változások nem egyformán érintették a férfi és a női népességet*. Különösen a középiskolai és a felsőfokú végzettségű nők aránya esetében volt az átlagnál gyorsabb a változás, így a közöttük lévő jelentős különbség gyors ütemben csökkent, s mindkét végzettségi csoportban az arányok megfordulásának vagyunk tanúi. A *középiskolai végzettségűek aránya 1970-től kezdődően magasabb a nők körében, mint a férfiaknál, a felsőfokú végzettségűeknél pedig 1980 óta áll fenn ez a helyzet*. Emlékeztetőül, az össznépességre vonatkozóan ezt a tendenciát csak a középiskolai végzettségűeknél lehetett kimutatni 1980-tól kezdődően, felsőfokú végzettséggel még a férfiak rendelkeztek nagyobb arányban.

Egy másik terület, ahol igen jelentősek a nemek szerinti különbségek, a *középfokú szakmunkásképző iskolát és szakiskolát végzetek* csoportja. Itt — hasonlóan az össznépességhez — 1970-ben a *férfiak* három és félszer, illetve a nők arányának gyorsabb növekedése következtében *1990-ben közel kétszer nagyobb arányban rendelkeznek ezzel a végzettséggel, mint a nők*. Ami pedig az arányok nagyságrendjét illeti, az eddig vizsgált csoportokban lényegesen magasabbak, mint az össznépességre vonatkozó mutatószámok.

Nagy *különbséget* találunk a *férfiak és nők továbbtanulása között* is. 1990-ben a 25—29 évesek kohorszában a nők egynegyede megelégedett az általános iskola befejezésével,

a férfiaknál egyötödükéről mondható el ugyanez, s kétharmaduk középfokú végzettséget szerzett, míg a nők valamivel több mint a felének van ilyen végzettsége. Igen *eltérő a középfokú végzettségűek összetétele* is a két nem esetében. A férfiak kétharmadának szakmunkásképző- és szakiskolai végzettsége van, s egyharmaduknak középiskolai végzettsége, a nőknél pedig ezek az arányok megközelítően fordítottak.

A 25—29 évesek kohorszai iskolázottságának elemzése alapján tehát tisztábban láthatók az iskolázottságban végbement változások irányai és nagyságai, s segítségükkel jól előrebecsülhetők az össznépeség szintjén várható változások.

A népesség iskolai végzettség szerinti megoszlásának elemzése után nézzük meg, hogy ezeknek a változásoknak az eredményeképpen hogyan alakult a népesség átlagos iskolai végzettsége.

2. Az elvégzett osztályok átlagos száma

Az átlagos iskolai végzettség mérésére az *elvégzett osztályok átlagos számát* használjuk. Pontos kiszámítására akkor van lehetőségünk, ha minden iskolaévre vonatkozóan rendelkezésre áll azoknak a száma, akiknek ilyen végzettségük van. Ennek hiányában becslésekre támaszkodhatunk csupán. A jelenlegi számításnál az volt a feltételezés, hogy az általános iskolai osztályok számánál, ahol intervallumot adtak meg, a középértéket vettem alapul, míg a többi iskolai végzettségi csoportnál az adott végzettség megszerzéséhez átlagosan szükséges évek számát (középfokú szakmunkásképző és szakiskola 11 év, középiskola 12 év, felsőfokú tanintézet 16 év). A feltételezéssel kapcsolatban két probléma merülhet fel, egyrészt nem ismerjük az intervallumokon belüli megoszlást, másrészt azok a közép- és felsőfokú oktatásban eltöltött iskolaévek, amelyek nem eredményeztek befejezett végzettséget, nincsenek figyelembe véve. Az eredmények azonban azt mutatták, hogy a leírt feltételezés jól közelíti a tényleges értéket. 1980-ra vonatkozóan a tényleges érték 8,39 év volt, míg a feltételezések alapján számított 8,36 év, tehát a két tényező valószínűleg kompenzálja egymást — az intervallumon belül többen tartoztak az alsó osztályhatárhoz közelebb, a 6—7 osztályt végzeteknél ez legalábbis vélelmezhető. Összességében a kérdés inkább elméletileg merül fel, mivel a befejezetlen végzettséget figyelembe vevő 1980. évre vonatkozó számítás is csak minimális mértékű eltérést mutat az össznépeség szintjén. A befejezetlen végzettség figyelembevétele leginkább a 15—19 évesek által elvégzett osztályok számát érinti.

Az átlagosan elvégzett osztályok számának változása összefoglalóan mutatja a népesség iskolázottsági szintjének módosulását (4. tábla). Ez az 1920. évi 4,69 évről 1990-ig 8,66 évre emelkedett. A növekedés túlnyomó része a II. világháború utáni időszakban következett be (1949-ben 5,70 év volt) a megnövekedett tanulási lehetőségek és igények eredményeként. A legdinamikusabb fejlődés az 1960-as évtizedben mutatható ki (16,0%). Az ezt megelőző és követő évtized fejlődési üteme alacsonyabb volt, de még az időszak többi évtizedéhez viszonyítva elég magas.

4. A 7 éves és idősebb népesség által elvégzett osztályok átlagos száma nemenként
1920—1990

Év	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	A férfiak által elvégzett osztályok száma a nők %-ában	Szóródási együttható (%)		
				1920 = 100			előző év = 100				Férfi	Nő	Összesen
1920	4,96	4,41	4,69	100,0	100,0	100,0	—	—	—	112,5	61,9	60,0	61,8
1930	5,32	4,81	5,05	107,3	109,1	107,7	107,3	109,1	107,7	110,6	56,2	53,7	55,3
1941	5,61	5,19	5,40	113,1	117,7	115,1	105,5	107,9	106,9	108,1	52,0	48,4	50,7
1949	5,88	5,54	5,70	118,5	125,6	121,5	104,8	106,7	105,6	106,1	50,0	45,7	48,0
1960	6,41	6,06	6,22	129,2	137,4	132,6	109,0	109,4	109,1	105,8	48,2	44,2	46,5
1970	7,49	6,97	7,22	151,0	158,0	153,9	116,8	115,0	116,0	107,5	44,8	42,5	43,8
1980	8,36	7,76	8,05	168,5	176,0	171,6	111,6	111,3	111,5	107,7	42,3	42,6	42,7
1990	8,87	8,45	8,66	178,8	191,6	187,0	106,1	108,9	107,6	105,0	40,6	41,6	41,2

A kiszámított szóródási együtthatók azt jelzik, hogy az átlagosan elvégzett osztályok száma mögött — mint ahogy azt már a megoszlási arányszámok is mutatták — nagy különbségeket találtunk. Ezek a különbségek csökkenő jellegűek, tehát az elvégzett osztályok átlagos száma a korábbinál jobban jellemzi a népesség iskolázottságát, de még 1990-ben is igen magas a szóródási együttható értéke (41,2%). Így semmiféleképpen nem tekinthetjük önmagában elégségesnek az iskolázottság mérésére ezt a mutatót.

2.1 Nemek szerinti különbségek az elvégzett osztályok átlagos számában

Az iskolai végzettség szerinti megoszlásokhoz hasonlóan az elvégzett osztályok számában is találunk nemenként különbséget. E mutatók alapján a *nők iskolázottsága minden időpontban alacsonyabb volt a férfiakénál*. A közöttük lévő különbség a nők iskolázottságának magasabb fejlődési üteméből adódóan összességében csökkent (1920-ban a férfiak által elvégzett osztályok száma 12,5%-kal haladta meg a nőket, 1990-ben pedig 5,0%-kal). Ez a csökkenés gyakorlatilag 1960-ig töretlen volt, az utána következő két évtizedben inkább a relatív különbség növekedését, illetve stagnálását tapasztalhattuk, majd a különbség ismét mérséklődött. Az iskolai végzettség szerinti megoszlási arányszámok ismeretében feltételezhető, hogy e mögött a középfokú szakmunkásképző iskolai végzettségnek mint rendszeres iskolai végzettségnek a figyelembevétel áll, illetve ezzel kapcsolatban az a tény, hogy a fiúknak nagyobb része tanult tovább, mint a lányoknak, s közülük igen nagy arányban választották ezt az iskolatípust. Ami a szóródási együttható értékeit illeti, ezek mind a férfiak, mind a nők esetében nagyságrendileg hasonlóan magasak, némi különbséget azonban találunk — a nők sokasága valamivel homogénebb —, 1980-tól kezdve azonban ez a különbség megszűnik.

2.2 Az elvégzett osztályok átlagos számának korcsoportok szerinti különbségei

Az átlagosan elvégzett osztályok számának az össznépeségre vonatkozó értékei minden évben magukban rejtik a különböző korúak által elvégzett osztályok átlagos számának és a korösszetételnek a hatását. Az időbeli változások vizsgálatánál tehát mindkét tényező szerepet játszhat az össznépeség által elvégzett osztályok átlagos számának változásánál. A számítások azonban azt mutatták, hogy a fenti változásokban — az első évtized kivétel — sokkal nagyobb jelentősége van az átlagosan elvégzett osztályok száma korcsoportonkénti különbségei változásának, mint a népesség korösszetételváltozásának (5. tábla) Ezért az utóbbival a továbbiakban nem foglalkozunk, hanem csak az átlagosan elvégzett osztályok számának korcsoportonkénti alakulásával. Természetesen ezeket nem mutathatjuk be minden évre vonatkozóan részletesen, hanem csak a főbb tendenciák megállapítására szorítkozhatunk.

5. A 7 éves idősebb népesség által elvégzett osztályok átlagos száma változásának tényezői 1920—1990

Időszak	Összesen		Az elvégzett osztályok átlagos száma korcsoportos értékei		A népesség korösszetétele	
			változásának hatása			
	szám	%	szám	%	szám	%
1920—1930	0,36	7,7	0,70	14,9	−0,34	−6,3
1930—1941	0,35	6,9	0,32	6,3	0,03	0,6
1941—1949	0,30	5,6	0,29	5,4	0,01	0,2
1949—1960	0,52	9,1	0,62	10,9	−0,10	−1,6
1960—1970	1,00	16,0	0,91	14,6	0,09	1,3
1970—1980	0,83	11,5	0,84	11,6	−0,01	−0,1
1980—1990	0,61	7,6	0,74	9,2	−0,13	−1,5

Általában a 20—24 évesek által elvégzett osztályok száma a legmagasabb egy időpontban (6. tábla). Kivételt jelent 1930, amikor a 30—34 évesek rendelkeznek a legmagasabb értékkel, valamint 1980-ban és 1990-ben már a legmagasabb iskolázottsággal rendelkező csoport a 25—29 éveseké. Ez utóbbi nyilvánvaló összefüggésben van a felsőoktatásban résztvevők arányának növekedésével, míg az 1930. év magyarázatát az I. világháborúval hozhatjuk összefüggésbe. Az 1905—1909 között születettek kohorszáának, akik 1930-ban voltak 20—24 évesek, az általános iskolás évei a világháború idejére estek, s a kedvezőtlenebb körülmények miatt iskolai végzettségük alacsonyabb maradt, mint az őket megelőző és követő kohorszoké. Ez a hátrányuk végigkíséri őket életük folyamán. Ezzel szemben az 1930-ban legmagasabb végzettséggel rendelkező korcsoportot — a 30—34 éveseket, akik 1895—1899 között születtek — az jellemzi, hogy viszonylag magasabb végzettséget szereztek, mint az őket megelőző és követő kohorszok. 1949-től kezdődően az utána következő kohorsz — az 1900—1904 között születettek — hátránya már nem érezhető.

6. A 7 éves és idősebb népesség által elvégzett osztályok átlagos száma
 korcsoportonként és nemenként
 1920—1990

Korcsoport	1920	1930	1941	1949	1960	1970	1980	1990
Férfi								
7—9		1,91	1,58	1,63	1,65	1,73	1,72	1,61
10—11	2,29	3,37	3,43	3,10	3,64	3,84	3,92	
12—14	4,61	5,25	5,49	5,06	5,93	6,27	6,32	5,39
15—19	5,40	5,61	6,21	6,52	7,42	8,57	8,90	8,77
20—24	6,03	5,61	6,59	6,89	7,66	10,12	10,48	10,63
25—29	6,07	6,00	6,12	6,92	7,63	9,40	10,72	10,94
30—34	6,06	6,23	5,71	6,81	7,55	8,52	10,77	10,87
35—39	5,93	6,17	6,00	6,14	7,28	8,29	9,88	10,89
40—44	5,72	6,14	6,25	5,92	7,19	8,16	8,95	10,88
45—49	5,47	6,06	6,21	6,26	6,46	7,80	8,71	9,97
50—54		5,87	6,18	6,32	6,02	7,54	8,38	9,02
55—59	4,92	5,53	6,07	6,25	6,25	6,67	7,94	8,80
60—64		5,12	5,84	6,10	6,35	6,15	7,65	8,50
65—69	4,24	4,81	5,49	5,95	6,23	6,32	6,80	8,06
70—74		4,41	5,02	5,65	6,09	6,38	6,33	7,80
75—x	3,79	4,10	4,55	5,09	5,78	6,20	6,48	6,82
Összesen	4,96	5,32	5,61	5,88	6,41	7,49	8,36	8,87
Nő								
7—9		1,91	1,60	1,65	1,67	1,74	1,74	1,70
10—11	2,32	3,37	3,48	3,20	3,74	3,91	3,97	
12—14	4,74	5,30	5,59	5,23	6,12	6,39	6,40	5,47
15—19	5,37	5,56	6,19	6,61	7,60	8,43	8,83	8,83
20—24	5,53	5,39	6,35	6,69	7,72	9,75	10,36	10,85
25—29	5,38	5,59	5,77	6,54	7,25	9,08	10,44	11,09
30—34	5,19	5,62	5,36	6,30	7,03	8,22	10,26	10,81
35—39	4,98	5,43	5,58	5,65	6,69	7,62	9,43	10,66
40—44	4,72	5,27	5,64	5,54	6,58	7,31	8,50	10,44
45—49	4,41	5,10	5,47	5,76	5,85	6,90	7,86	9,55
50—54		4,87	5,29	5,66	5,53	6,71	7,43	8,62
55—59	3,80	4,52	5,10	5,48	5,74	5,99	6,97	7,90
60—64		4,06	4,87	5,23	5,70	5,64	6,76	7,48
65—69	3,03	3,71	4,54	5,07	5,48	5,82	6,07	7,02
70—74		3,29	4,12	4,82	5,29	5,79	5,72	6,84
75—x	2,58	2,92	3,61	4,34	5,02	5,51	5,86	6,02
Összesen	4,41	4,81	5,19	5,54	6,06	6,97	7,76	8,45

Korcsoport	1920	1930	1941	1949	1960	1970	1980	1990
Együtt								
7—9		1,91	1,59	1,64	1,66	1,73	1,73	1,62
10—11	2,30	3,37	3,45	3,15	3,69	3,88	3,94	
12—14	4,67	5,27	5,54	5,15	6,03	6,33	6,36	5,43
15—19	5,39	5,59	6,20	6,56	7,52	8,50	8,86	8,80
20—24	5,77	5,49	6,47	6,79	7,69	9,94	10,42	10,74
25—29	5,71	5,79	5,94	6,72	7,43	9,24	10,59	11,01
30—34	5,59	5,92	5,55	6,55	7,28	8,37	10,51	10,84
35—39	5,42	5,77	5,79	5,88	6,97	7,95	9,66	10,78
40—44	5,19	5,67	5,94	5,72	6,86	7,72	8,71	10,65
45—49	4,93	5,55	5,82	6,00	6,13	7,32	8,26	9,75
50—54		5,34	5,69	5,96	5,76	7,11	7,88	8,81
55—59	4,36	5,02	5,56	5,83	5,97	6,31	7,41	8,32
60—64		4,59	5,31	5,62	6,00	5,87	7,16	7,92
65—69	3,61	4,25	4,98	5,45	5,80	6,04	6,39	7,46
70—74		3,82	4,55	5,19	5,62	6,04	5,97	7,22
75—x	3,15	3,47	4,04	4,68	5,33	5,77	6,09	6,29
Összesen	4,69	5,05	5,40	5,70	6,22	7,22	8,05	8,66

A 20—24, illetve 25—29 éves kori csúcs után az idősebb korcsoportok felé haladva általában csökken az átlagosan elvégzett osztályok száma. A folyamatosan csökkenő tendenciát az előbbieken említett — a századfordulói körül született — kohorszok viszonylag magasabb iskolai végzettsége töri meg. Illetve más oldalról: az átlagosan elvégzett osztályok számának az I. világháború okozta nagyobb csökkenése érezteti hatását a kor szerinti értékek alakulásában. 1990-ben ezt már nem lehet kimutatni, mivel a 75 éven felüliek összevontan szerepelnek. Itt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az előzőekben leírt tendencia — a 20—24, illetve a 25—29 éves kori csúcs után az idősebb korcsoportok felé haladva az elvégzett osztályok átlagos száma általában csökken — az egy időpontban kimutatott kor szerinti különbségekre vonatkozik. Ha kohorszokként vizsgáljuk meg a helyzetet, akkor azt tapasztaljuk, hogy a kohorsz idősődésével általában enyhén emelkedik az elvégzett osztályok átlagos száma, de erről részletesebben egy kicsit később lesz szó.

Az átlagosan elvégzett osztályok számának kor szerinti vizsgálata segítségével jól nyomon követhető az iskolázottság emelkedésének és tovagyűrűződésének hatása, valamint kiindulási alapot képez a jövőben várható változások becsléséhez. Az 1990. évi adatok azt mutatják, hogy *öt olyan ötéves korcsoport van (20—24, 25—29, 30—34, 35—39 és 40—44 évesek), amelynek iskolai végzettsége nem tér el lényegesen egymástól.* Az e koron felüliek iskolai végzettsége alacsonyabb és csökkenő jellegű. Hasonló következtetésre jutottunk az iskolai végzettség szerinti megoszlási arányszámok vizsgálata alapján is. Ez azt jelenti, hogy *a jelenlegi beiskolázási arányszámok mellett a demográfiai cseréből adódóan a munkavállalási korúaknál még megközelítőleg 10—15 évig van — egyre csökkenő ütemben, a korábbiaknál kisebb mértékben — lehetőség az iskolai végzettség növelésére, az össznépeség szintjén ez az időszak hosszabbra tehető.* Az időszak hosszát természetesen módosítja a belépő és kilépő korosztályok létszámának különbsége is, amelynek hatását a fenti szám nem tartalmazza. Megalapozottabb becsléshez mindkét tényező egyidejű figyelembevételére van szükség.

Abban az esetben, ha a korcsoportok létszáma között nincs nagy eltérés, a fenti közelítés is jó tájékoztatást nyújt a várható tendenciákról.

Ha az elvégzett osztályok számának korcsoportonkénti alakulását nemenként vizsgáljuk meg, megállapíthatjuk, hogy az össznépelességnél leírtak tendenciájukban többé-kevésbé mindkét nemre elmondhatók. Az életkori maximum a nőknél ugyan egy-két évben fiatalabb korcsoportban van, mint a férfiaknál, de az idősebb korcsoportok felé haladva mindkét nemnél csökken az átlagosan elvégzett osztályok száma. Ugyancsak mindkét nemnél kimutatható az I. világháború hatása, az 1905—1909 között születettek alacsonyabb iskolai végzettsége, amely végigkíséri őket életük folyamán, illetve az ennél korábban születettek magasabb iskolai végzettsége. Az ami más, *a férfiak és nők által elvégzett osztályok aránya közötti különbség*. A nők iskolázottságának nagyobb ütemű növekedése következtében ez a különbség két irányban is csökken. Egyrészt *a fiatalabb korcsoportokban kisebb, mint az idősebbekben*, másrészt ezek a relatív különbségek általában *időben is csökkennek*, bár ez a csökkenő tendencia az időszak második felében átmenetileg több korcsoportban is megtörik. Ennek a fejlődésnek az eredményeképpen 1990-ben 40 éves kor alatt nincs lényeges eltérés a férfiak és a nők által elvégzett osztályok átlagos számában — 29 éves korig minimális mértékben a nőké magasabb, 30—39 éves kor között a férfiaké — 40—54 éves kor között az eltérés relatív mértéke már egy kicsit magasabb (4,2—4,6%-kal magasabb a férfiak által elvégzett osztályok átlagos száma), míg 55 éven felül már 10% feletti a különbség. Összehasonlításként: 1920-ban a 25—29 éveseknél volt olyan arány, mint 1990-ben az időseknél, az idősebbeknél (50—59, 60—69 éveseknél) pedig a relatív különbség 1920-ban 30—40% körüli volt.

2.3 A születési kohorszok által elvégzett osztályok átlagos száma

Az elvégzett osztályok átlagos száma kor szerinti alakulásának ismeretében összeállíthatjuk az egyes születési kohorszok iskolázottságát mutató táblákat (7. tábla). Tekintettel arra, hogy a korcsoportok intervalluma 5 év, és a népszámlálások között eltelt időszak hossza általában 10 év, minden ötéves születési kohorszban csak minden második korcsoportra vonatkozóan állnak rendelkezésünkre az adatok. A tendenciák jelzésére azonban ez elégséges. Két-két ötéves születési kohorsz összevonásával ugyan megoldható lett volna, hogy korcsoportonként folyamatos adatsort kapjunk, de úgy gondolom, azzal a megoldással a jelenlegihez képest információt veszítettünk volna. Feltételeznem kellett azt is, hogy az egyes ötéves kohorszokkal szomszédos évjáratok iskolázottsága nem tér el lényegesen a kohorsz átlagától, mivel voltak olyan időszakok, amikor nem pontosan 10 év telt el a két népszámlálás között.

7. A születési kohorszok által elvégzett osztályok átlagos száma
korcsoportonként és nemenként

Születési év	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60—64	65—69	70—74
	éves											

Férfi

1890—1894	—	—	6,07	—	6,17	—	6,21	—	6,25	—	6,23	—
1895—1899	—	6,03	—	6,23	—	6,25	—	6,32	—	6,35	—	6,38
1900—1904	5,40	—	6,00	—	6,00	—	6,26	—	6,25	—	6,32	—
1905—1909	—	5,61	—	5,71	—	5,92	—	6,02	—	6,15	—	6,33
1910—1914	5,61	—	6,12	—	6,14	—	6,46	—	6,67	—	6,80	—
1915—1919	—	6,59	—	6,81	—	7,19	—	7,54	—	7,65	—	7,80
1920—1924	6,21	—	6,92	—	7,28	—	7,80	—	7,94	—	8,06	—
1925—1929	—	6,89	—	7,55	—	8,16	—	8,38	—	8,50	—	—
1930—1934	6,52	—	7,63	—	8,29	—	8,71	—	8,80	—	—	—
1935—1939	—	7,66	—	8,52	—	8,95	—	9,02	—	—	—	—
1940—1944	7,42	—	9,40	—	9,88	—	9,97	—	—	—	—	—
1945—1949	—	10,12	—	10,77	—	10,88	—	—	—	—	—	—
1950—1954	8,57	—	10,72	—	10,89	—	—	—	—	—	—	—
1955—1959	—	10,48	—	10,87	—	—	—	—	—	—	—	—
1960—1964	8,90	—	10,94	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1965—1969	—	10,63	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1970—1974	8,77	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Nő

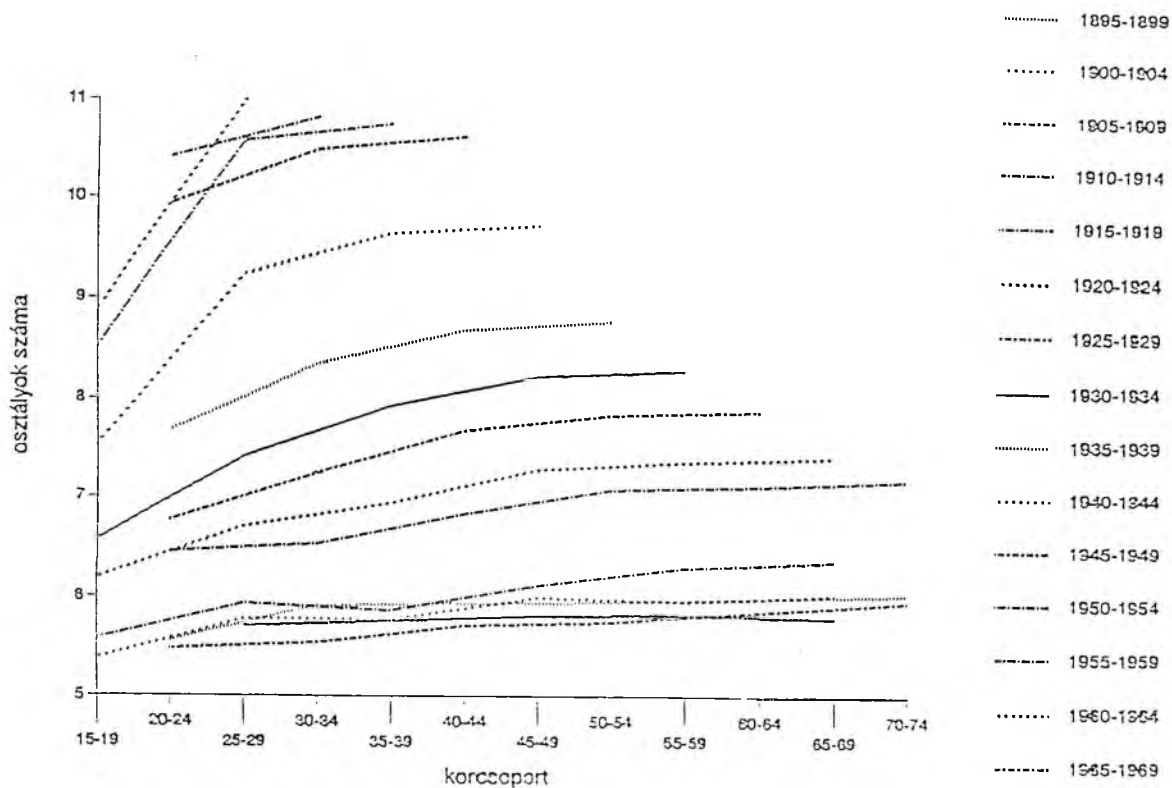
1890—1894	—	—	5,38	—	5,43	—	5,47	—	5,48	—	5,48	—
1895—1899	—	5,53	—	5,62	—	5,64	—	5,66	—	5,70	—	5,79
1900—1904	5,37	—	5,59	—	5,58	—	5,76	—	5,74	—	5,82	—
1905—1909	—	5,39	—	5,36	—	5,54	—	5,53	—	5,64	—	5,72
1910—1914	5,56	—	5,77	—	5,65	—	5,85	—	5,99	—	6,07	—
1915—1919	—	6,35	—	6,30	—	6,58	—	6,71	—	6,76	—	6,84
1920—1924	6,19	—	6,54	—	6,69	—	6,90	—	6,97	—	7,02	—
1925—1929	—	6,69	—	7,03	—	7,31	—	7,43	—	7,48	—	—
1930—1934	6,61	—	7,25	—	7,62	—	7,86	—	7,90	—	—	—
1935—1939	—	7,72	—	8,22	—	8,50	—	8,62	—	—	—	—
1940—1944	7,60	—	9,08	—	9,43	—	9,55	—	—	—	—	—
1945—1949	—	9,75	—	10,26	—	10,44	—	—	—	—	—	—
1950—1954	8,43	—	10,44	—	10,66	—	—	—	—	—	—	—
1955—1959	—	10,36	—	10,81	—	—	—	—	—	—	—	—
1960—1964	8,83	—	11,09	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1965—1969	—	10,85	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1970—1974	8,83	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Születési év	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60—64	65—69	70—74
	éves											

Együtt

1890—1894	—	—	5,71	—	5,77	—	5,82	—	5,83	—	5,80	—
1895—1899	—	5,77	—	5,92	—	5,94	—	5,96	—	6,00	—	6,04
1900—1904	5,39	—	5,79	—	5,79	—	6,00	—	5,97	—	6,04	—
1905—1909	—	5,49	—	5,55	—	5,72	—	5,76	—	5,87	—	5,97
1910—1914	5,59	—	5,94	—	5,88	—	6,13	—	6,31	—	6,39	—
1915—1919	—	6,47	—	6,55	—	6,86	—	7,11	—	7,16	—	7,22
1920—1924	6,20	—	6,72	—	6,97	—	7,32	—	7,41	—	7,46	—
1925—1929	—	6,79	—	7,28	—	7,72	—	7,88	—	7,92	—	—
1930—1934	6,56	—	7,43	—	7,95	—	8,26	—	8,32	—	—	—
1935—1939	—	7,69	—	8,37	—	8,71	—	8,81	—	—	—	—
1940—1944	7,52	—	9,24	—	9,66	—	9,75	—	—	—	—	—
1945—1949	—	9,94	—	10,51	—	10,65	—	—	—	—	—	—
1950—1954	8,50	—	10,59	—	10,78	—	—	—	—	—	—	—
1955—1959	—	10,42	—	10,84	—	—	—	—	—	—	—	—
1960—1964	8,86	—	11,01	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1965—1969	—	10,74	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1970—1974	8,80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Elképzelhető egy másik út is a hiányzó korcsoportos adatok pótlására. Ez esetben azt feltételezzük, hogy a kohorsz élete során a 10 évenként regisztrált változások az időszak alatt egyenletesen következtek be, s így a közbeeső korcsoport adata két szomszédos korcsoport számtani átlagaként képezhető. Az ily módon nyert adatok a kohorszok 25—69 éves kora között elég megbízhatók. Az ennél fiatalabb, illetve idősebb korcsoportokban további feltételezéseket kellett volna bevezetni, ezért a számszerű kiegészítéstől eltekintettem. A bemutatott ábra azonban lényegében a kohorsz életében az egyes időszakok alatt bekövetkezett változások egyenletességét tételezi fel (III. ábra).

III. A születési kohorszok által elvégzett osztályok átlagos száma korcsoportonként

Az eredmények több olyan dolgot mutatnak, amelyre már az előző részben — más összefüggésben — is utalás történt. Az elvégzett osztályok átlagos száma kohorszról kohorszra emelkedik, kivételt jelentenek az I. világháború által érintettek, legnagyobb mértékben az 1905—1909-ben születettek, valamint a fiatalabb korcsoportokban az 1900—1904-ben születettek. Az emelkedés mértéke természetesen nem egyenletes. Az egyes kohorszok 25—29 éves kori értékén szeretném bemutatni az iskolázottság növekedésének különbségeit (8. tábla). Ezek a korcsoportos adatok minden második születési kohorszra vonatkozóan állnak rendelkezésre. Hogy miért ezt a korcsoportot választottam, erről már korábban volt szó, de annyit kiegészítésül meg kell jegyezni, hogy mivel az I. világháború által leginkább érintettek kohorsza nem szerepel benne, a fenti összefüggést elfedik az adatok.

8. A 25—29 éves férfiak és nők kohorszai által elvégzett osztályok átlagos száma
1920—1990

Év	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	A férfiak által elvégzett osztályok száma a nők %-ában	Szóródási együttható (%)		
				1920 = 100			előző év = 100				Férfi	Nő	Összesen
1920	6,07	5,38	5,71	100,0	100,0	100,0	—	—	—	112,8	50,1	44,4	47,8
1930	6,00	5,59	5,79	98,8	103,9	101,4	98,8	103,9	101,4	107,3	49,3	42,5	46,4
1941	6,12	5,77	5,94	100,8	107,2	104,0	102,0	103,2	102,6	106,1	47,5	41,3	44,9
1949	6,92	6,54	6,72	114,0	121,6	117,7	113,1	113,3	113,1	105,8	36,9	31,1	34,1
1960	7,63	7,25	7,43	125,7	134,8	130,1	110,3	110,9	110,6	105,2	40,6	35,7	38,4
1970	9,40	9,08	9,24	154,7	168,8	161,8	123,1	125,2	124,4	103,4	32,6	32,6	32,7
1980	10,72	10,44	10,59	176,6	194,1	185,5	114,2	115,0	114,6	102,7	23,6	27,2	25,3
1990	10,94	11,09	11,01	180,2	206,1	192,8	102,1	106,2	104,0	98,6	23,6	26,5	25,1

Az időszak folyamán az egyes születési kohorszok által elvégzett osztályok átlagos száma közel megkétszereződött, az 1890-es évek elején születettek kohorszának átlagos iskolai végzettsége 5,71 év volt, az 1960-as évek elején születetteké pedig 11,01 év. A legnagyobb mérték javulás (24,4%) annál a kohorsznál — 1940—1944-ben születettek — következett be, amely már a II. világháború után lett tanköteles. Ez időbelileg az 1960-as évtized megnövekedett oktatási lehetőségeit tükrözi. 10—15% körüli emelkedés mutatható ki az 1920-as és az 1930-as évek első felében születetteknél a megelőző kohorszokhoz képest, valamint az 1950-es évek elején születetteknél az egy évtizeddel korábban születettekhez viszonyítva. Ez az átlagosan elvégzett osztályok számának 1940-es és az 1950-es, illetve az 1970-es évtizedbeli növekedésében jelenik meg.

A férfiak által elvégzett osztályok átlagos száma — a legfiatalabb születési kohorszot kivéve — mindegyik kohorsznál meghaladta a nők által elvégzettekét. A nők által elvégzett osztályok átlagos számának növekedése azonban kohorszról kohorszra nagyobb mértékű volt mint a férfiaknál, aminek következtében a két nem közötti különbség lényegében megszűnt, illetve ellenkező előjelűvé alakult át. 1920-ban a 25—29 éves férfiak által elvégzett osztályok átlagos száma 12,8%-kal haladta meg a nőké, 1990-ben pedig már a nők által elvégzett osztályok száma volt 1,4%-kal magasabb. Várható, hogy ennek hatása a jövőben az össznépeség szintjén is érezhető lesz.

Az elvégzett osztályok átlagos számának szóródási együtthatói a fiatalabb kohorszok felé haladva — mind a férfiaknál, mind a nőknél — csökkennek, ami azt jelzi, hogy a kapott értékek egyre inkább jellemzőek az adott sokaságra. 1960-ig a férfiaknál voltak magasabbak a szóródási együttható értékei, majd azonossá válásuk után 1980-tól kezdve ez a tendencia megfordult. A 25—29 éves kohorszok által elvégzett osztályok átlagos számát jellemző szóródási együttható értékei természetesen lényegesen alacsonyabbak az össznépeséget jellemző mutatókénál.

Visszatérve a kohorszok iskolázottságának vizsgálatára, a fő tendencia — az elvégzett osztályok átlagos számának kohorszról kohorszra történő emelkedése — mellett ugyancsak megfigyelhetjük, hogy az egyes születési kohorszokban az *elvégzett osztályok átlagos száma a kohorsz idősödésével általában emelkedik*. Ebben két tényezőnek lehet szerepe. Egyrészt az esti és a levelező oktatás lehetőségétől és igénybevételeitől függően kohorszonként kisebb-

nagyobb mértékben vannak olyan emberek, akik a megszokott koron túl szereznek valamilyen rendszeres iskolai végzettséget, másrészt a halandóság nem egyenlő mértékben érinti a különböző iskolai végzettségű embereket. Amennyiben az alacsonyabb iskolai végzettségűek halandósága magasabb, ez a kohorsz idősödésével növelőleg hat a kohorsz iskolai végzettségére. A fiatalabb életkorokban általában az első tényező, az idősebbekében pedig a második tényező játszhat inkább szerepet, s ez utóbbi a kisebb jelentőségű, már ami a változások nagyságrendjét illeti.

3. Egy adott vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezők aránya

Ez a mutató az eddigi számítások alapját képező 7 éves és idősebb népességre vonatkozó iskolai végzettség szerinti megoszlási arányszámoktól részben abban különbözik, hogy csak azt a népességet veszi figyelembe, amelynek már módja volt az adott iskolai végzettség megszerzésére — így egy kicsit tisztább képet nyújt — részben pedig kumulált megoszlási arányszámokról (is) van szó, amelynek mögöttes tartalma is más. Ez utóbbi megjegyzés a legalább általános iskola 8 osztályát, illetve a legalább befejezett középiskolát végzettek arányszámaira vonatkozik.

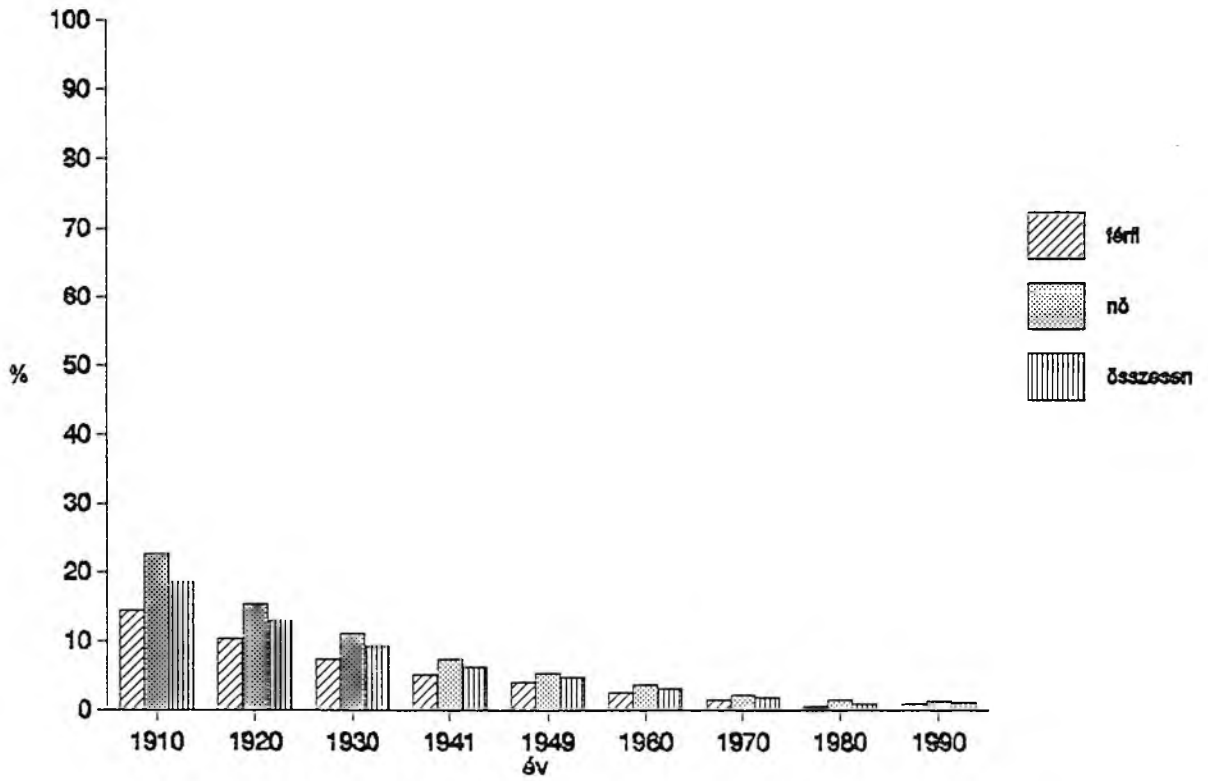
Ha most sorra vesszük az egyes mutatók alakulását, akkor azt látjuk, hogy a 10 éves és idősebb népességből a 0 osztályt végzettek aránya az időszak folyamán — a legutolsó periódust kivéve — állandóan csökkent (9. tábla, IV. ábra). Míg a század elején a 10 éves és idősebbeknek közel egyötöde tartozott ebbe a csoportba, 1990-ben 1,2%-a. Az írni-olvasni nem tudó férfiak és nők egymáshoz viszonyított aránya az időszak folyamán kissé ingadozott, de e tekintetben jelentős változásról nem számolhatunk be. Megközelítőleg egyharmaddal alacsonyabb az ide tartozó férfiak aránya.

9. A megfelelő korú népességből az egyes kiemelt iskolai végzettséggel rendelkezők aránya nemenként 1910—1990

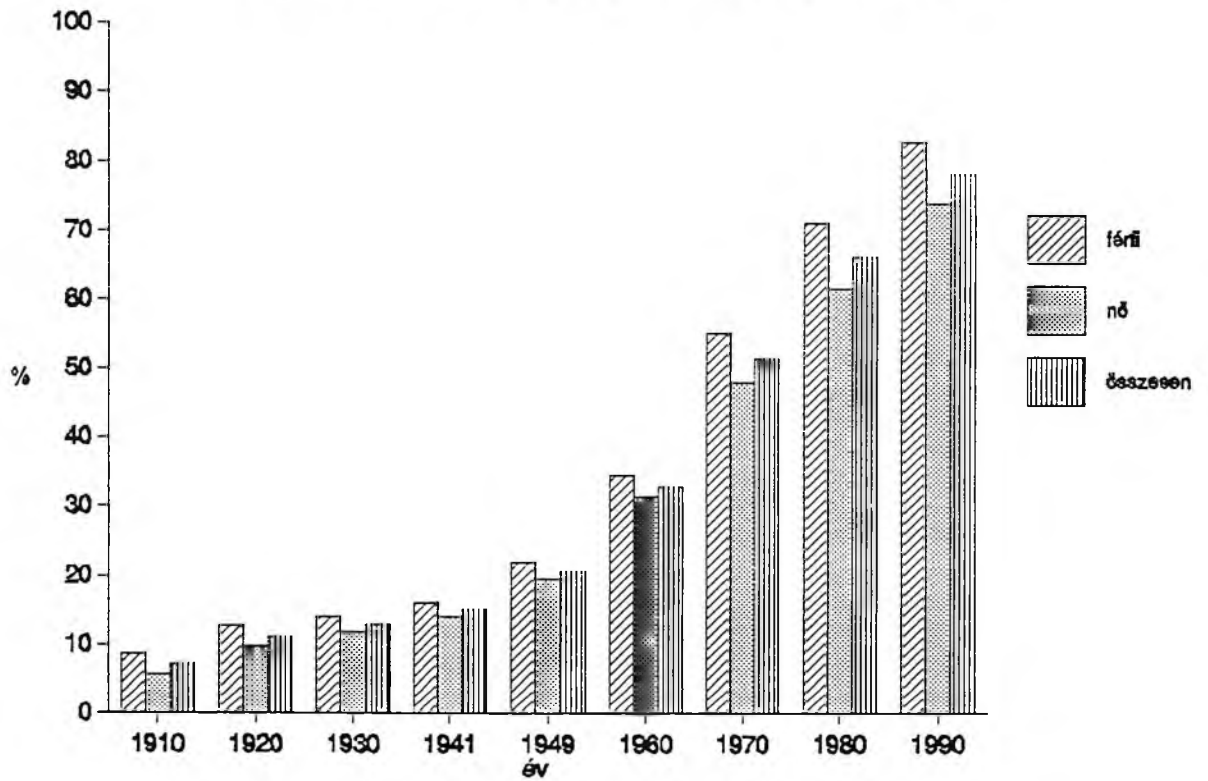
Év	10—x ¹ éves			15—x éves			18—x éves			25—x éves		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
	0 osztály			legalább általános iskola 8 osztály			legalább befejezett középiskola			befejezett felsőfokú iskola		

1910	14,5	22,5	18,6	8,7	5,7	7,2	5,3	1,0	3,1	.	.	.
1920	10,4	15,3	13,0	12,7	9,8	11,2	7,0	1,6	4,2	3,3	0,2	1,7
1930	7,4	11,1	9,3	14,1	11,8	12,9	7,6	2,1	4,7	3,3	0,3	1,8
1941	5,2	7,5	6,4	16,1	14,1	15,1	7,8	2,6	5,1	3,4	0,4	1,8
1949	4,1	5,5	4,8	21,9	19,5	20,6	8,6	3,6	5,9	3,5	0,6	1,9
1960	2,6	3,7	3,2	34,5	31,3	32,8	12,0	6,6	9,1	4,7	1,2	2,8
1970	1,5	2,3	1,9	55,1	48,0	51,4	18,2	13,9	15,9	6,5	2,4	4,3
1980	0,7	1,5	1,1	71,1	61,6	66,1	24,4	22,4	23,4	8,6	4,6	6,5
1990	1,0	1,4	1,2	82,8	73,9	78,1	28,5	29,8	29,2	11,8	8,7	10,1

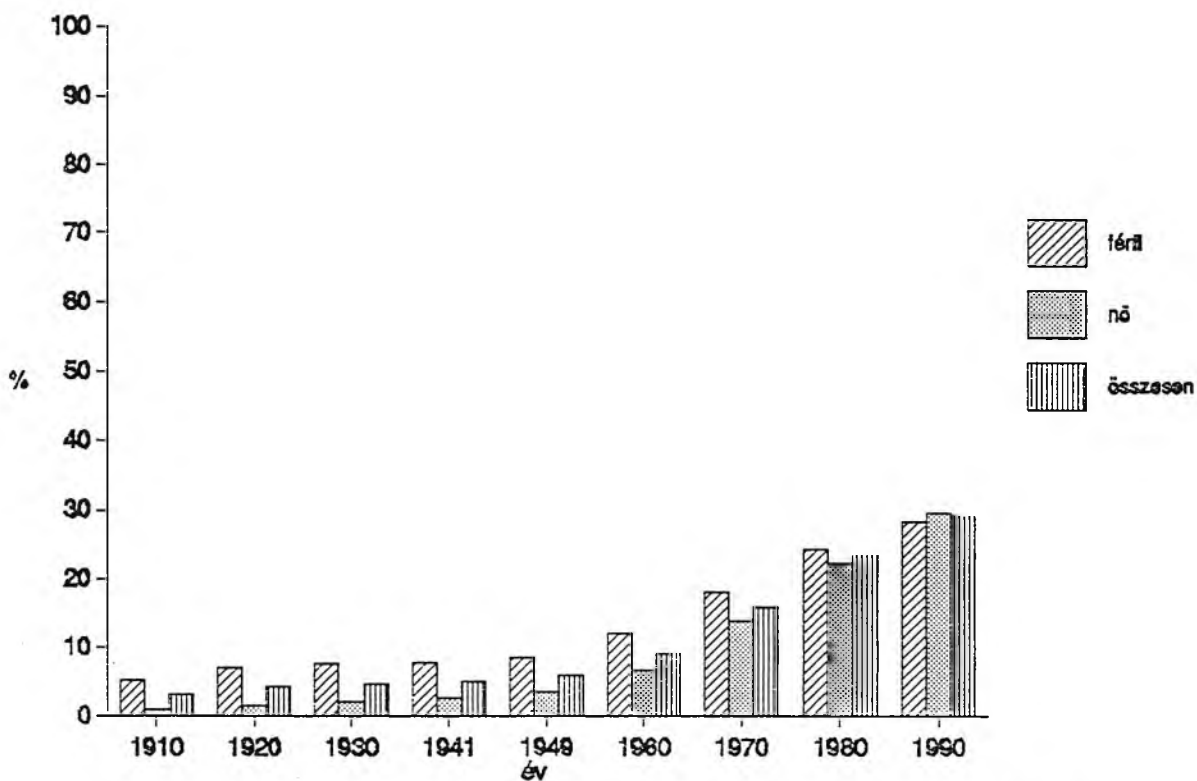
¹1910-ben és 1920-ban a 12—x éves népesség.

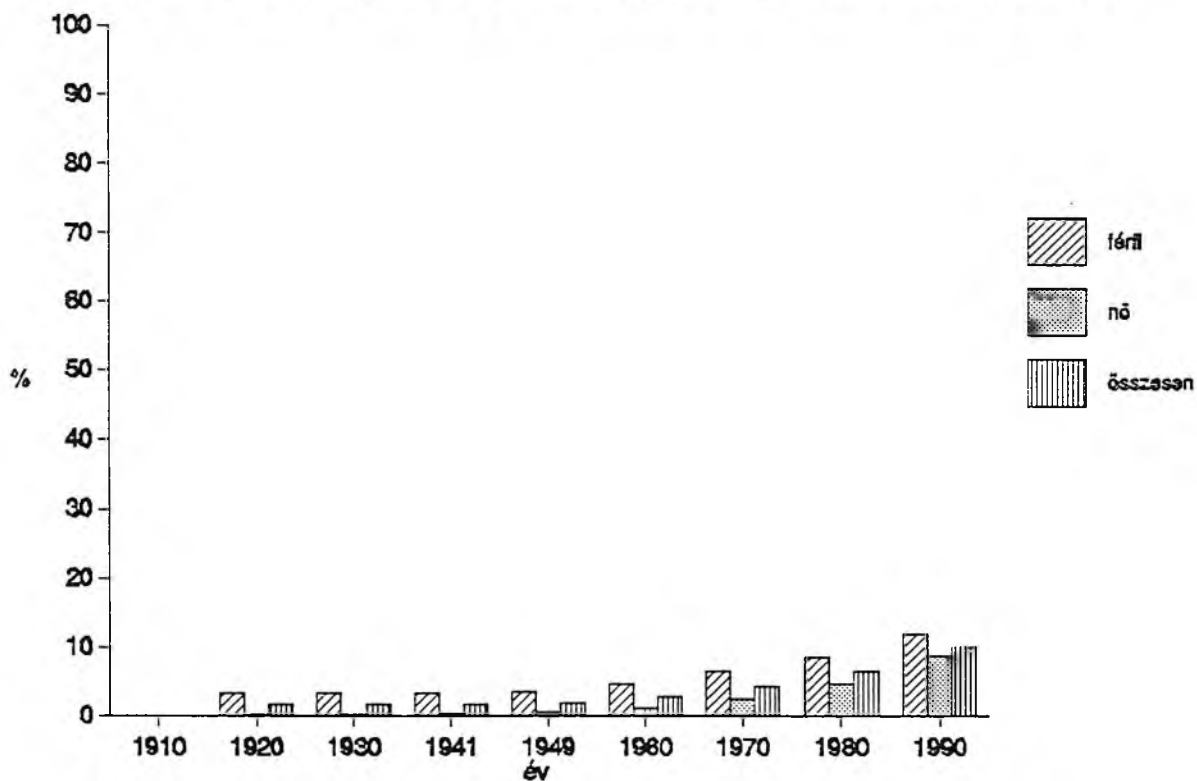
a) A 10 éves és idősebb népességből 0 osztályt végzettek aránya

b) A 15 éves és idősebb népességből legalább az általános iskola 8 osztályát végzettek aránya

c) A 18 éves és idősebb népességből a legalább befejezett középiskolával rendelkezők aránya

d) A 25 éves és idősebb népességből a befejezett felsőfokú tanintézetet végzettek aránya

IV. A megfelelő korú népességből az egyes kiemelt iskolai végzettséggel rendelkezők aránya nemeként (%)
1910–1990

A 15 éves és idősebb népességből a legalább az általános iskola 8 osztályát végzettek aránya a század elejétől kezdődően több mint tízszeresére emelkedett. Jelentős volt a fejlődés üteme az 1910-es évtizedben, majd az 1950-es és 1960-as évtizedben. Ezekben az évtizedekben, évtizedről évtizedre több mint felével emelkedett az ide tartozók aránya. Összességében a fejlődés túlnyomó része a II. világháború utáni időszakban következett be, ami a 8 osztályos általános iskola megszervezésének, a tanulási lehetőségek kibővítésének, a tankötelezettség 14, illetve 16 évre emelésének, valamint a tankötelezettség betartatására irányuló erőfeszítéseknek köszönhető. 1990-ben a 15 éves és idősebb népesség 78,1%-a végezte el legalább az általános iskola 8 osztályát. A népességen belül minden időpontban a férfiak voltak azok, akik nagyobb arányban rendelkeztek ezzel az iskolai végzettséggel, de a kezdeti mintegy 50%-os többletük 10—15%-osra csökkent. Érdekes módon ez a csökkenés a század első felében valósult meg — legnagyobb mértékben az 1910-es évtizedben — 1941-től kezdve ez az arány inkább csak ingadozott. Jelenleg a 15 éves és idősebb férfiaknak több mint négyötöde, a nőknek közel háromnegyede végezte el legalább az általános iskola 8 osztályát.

A 18 éves és idősebb népességből a legalább befejezett középiskolát végzettek aránya összességében valamivel kisebb mértékben — kilenc és félszeresre — emelkedett, mint a legalább az általános iskola 8 osztályával rendelkezőké. A fejlődés üteme szempontjából az 1960-as évtizedet tudjuk kiemelni, de az előtte és utána következő évtizedekben is mintegy másfélszeresére emelkedett az arányuk. A II. világháború előtti időszakban az 1910-es évtized fejlődési üteme volt viszonylag magasabb. 1910-ben a 18 éves és idősebb népesség 3,1%, 1941-ben 5,1%-a, míg 1990-ben 29,2%-a rendelkezett legalább befejezett középiskolai végzettséggel. Az, amit ennél a végzettségi szint vizsgálatánál ki kell emelnünk, a két nem iskolázottsága emelkedésének eltérő üteme. Minden időszakban lényegesen magasabb volt az ilyen végzettséggel rendelkező nők arányának növekedése, aminek következtében a század elején meglévő mintegy ötszörös különbség gyakorlatilag megszűnt, sőt 1990-ben már a nők között magasabb némileg a legalább befejezett középiskolával rendelkezők aránya. Itt azonban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ez a mutatószám csak a középiskolát vagy ennél magasabb végzettséget szerettek számát tartalmazza, s nem foglalja magába a másik középfokú iskolatípust, a szakmunkásképző és szakiskolát végzettek csoportját. Ezt az iskolatípust, mint láttuk, a férfiak végzik el nagyobb arányban, s ennek figyelembevételéről a fenti mutató értékelésekor sem feledkezhetünk meg.

Az e csoportba tartozó mutatók közül az utolsó a 25 éves és idősebb népességből a befejezett felsőfokú iskolával rendelkezők arányát mutatja. Dinamikáját tekintve ez az arány kisebb mértékben növekedett, mint az előző két mutató, amely a megfelelő korú népességből a legalább az általános iskola 8 osztályát, illetve a legalább befejezett középiskolát végzettek arányát jelzi. Az arányszámok növekedése szinte teljes egészében a II. világháború utáni időszakban következett be. A nőknél ugyan a század első felében is volt növekedés, de igen alacsony arányuk miatt ez az össznépeség szintjén alig éreztette hatását. A II. világháború utáni időszakot tekintve a növekedés üteme egyenletesnek tekinthető, évtizedenként mintegy másfélszeresére emelkedik a 25 éven felüli népességben a befejezett felsőfokú iskolát végzettek aránya. A nőknél ez az emelkedés lényegesen gyorsabb ütemű volt, az arányszámok évtizedről évtizedre közel megduplázódtak, míg a férfiaknál ugyanezen arányok egyharmaddal nőttek. Ennek a különböző ütemű fejlődésnek a következtében mérséklődött a két nem közötti aránykülönbség, de még ma is mintegy egyharmaddal magasabb a férfiak között a felsőfokú iskolát végzettek aránya. 1990-ben a 25 éven felüli férfi népesség 11,8%-a rendelkezett befejezett felsőfokú végzettséggel, míg a nőknél a megfelelő arány 8,7%. Tehát

ebből a szempontból a nők összességében még ma is hátrányosabb helyzetben vannak. Ha azonban megnézzük a 25—29 évesekre vonatkozó hasonló mutatószámot, akkor láthatjuk, hogy az előzőekkel szemben itt más a helyzet, 1980-ban és 1990-ben már a nők azok, akik nagyobb arányban szereztek felsőfokú végzettséget — ezt a tényt már más összefüggésben is érintettük —, s ha ez a tendencia folytatódik, akkor ez az össznépeség szintjén is éreztetni fogja hatását, erősebb ütemben csökkenti a nők hátrányát, mintha az a felsőoktatásban résztvevők kiegyensúlyozottabb nemi aránya alapján valósulna meg (10. tábla).

10. A 25—29 évesek kohorszaiból az egyes kiemelt iskolai végzettséggel rendelkezők aránya nemenként 1920—1990

Év	0 osztály			Legalább általános iskola 8 osztály			Legalább befejezett középiskola			Legalább felsőfokú iskola		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
1920	5,2	7,2	6,2	14,9	12,5	13,7	8,5	2,1	5,1	3,6	0,4	1,9
1930	4,7	5,4	5,1	15,8	15,3	15,5	8,4	3,0	5,7	2,9	0,4	1,6
1941	3,4	4,0	3,7	18,2	16,6	17,4	8,4	3,8	6,1	2,9	0,6	1,8
1949	1,5	1,8	1,6	25,5	22,3	23,8	10,0	5,0	7,3	2,8	0,6	1,6
1960	1,7	2,1	1,9	48,6	47,1	47,8	15,0	10,0	12,4	6,4	2,6	4,4
1970	0,8	1,2	1,0	81,5	82,3	81,9	24,6	27,8	26,2	8,3	6,7	7,5
1980	0,5	0,6	0,5	95,7	95,6	95,7	31,0	43,2	37,0	9,1	10,5	9,8
1990	0,8	0,9	0,8	96,9	96,1	96,5	33,4	48,1	40,6	11,2	15,7	13,4

Bár a nők össznépeségi szinten jelentkező hátrányának csökkentése kívánatos, de a fiataloknál tapasztalt tendencia — ellenkező előjellel — ugyancsak nem tekinthető egészséges fejlődésnek. A szellemi munka leértékelődését jelzi, s egyes pályák elnőiesedését vonja maga után. Mindenféleképpen egy olyan problémára mutat rá, amellyel foglalkozni kell.

Ennek a problémának a gyökerei már a középfokú oktatásban jelentkeznek. Míg a legalább az általános iskola 8 osztályával rendelkezők arányában a 25—29 éveseknél jelenleg nincs különbség nemek szerint, addig a legalább befejezett középiskolával rendelkezők arányában már jelentős eltérés van. A század elején a férfiak közül négyszer annyian végezték el legalább a középiskolát, mint a nők, de a nők aránya rohamos emelkedésének eredményeképpen ezek az arányok megfordultak, s 1970-től kezdődően egyre fokozódó mértékben haladja meg a legalább befejezett középiskolát végzett nők aránya a férfiakét. 1990-ben a férfiak egyharmada, a nők közel fele volt ilyen végzettségű.

Ha a középiskolán kívül a szakmunkásképző és szakiskolai végzettséget is figyelembe vesszük, tehát a legalább befejezett középfokú iskolával rendelkezők arányát számítjuk ki a 25—29 évesek korcsoportjában, akkor láthatjuk, hogy nem a férfiak általános iskola utáni továbbtanulásában, hanem a továbbtanulás irányában van elsősorban az eltérés oka. Sőt ez alapján a férfiak tanulnak valamivel nagyobb arányban tovább, de nagyobb részük szakmunkásképző iskolát végez, s nem középiskolát. A nőknél fordítva van, különösen a gimnáziumokban magasabb az arányuk, s azonos feltételek mellett ez az iskolarendszertől adódóan a felsőoktatásban való nagyobb részvételükhöz vezet. Természetesen itt nem valamilyen automatizmusra kell gondolni, hanem csak tendenciákra, hiszen a két nem eltérő iskolaválasztási motivációi is hatással vannak a tényleges továbbtanulási arányokra. Míg a felsőfokú továbbtanulásra kevésbé esélyes lány esetén a szülők szorgalmazzák a középiskola

elvégzését, hasonló esetben a fiúkat könnyebben elküldik a szakmunkásképző iskolákba. Ez a továbbtanulás szempontjából némileg tompítja a középiskolát végzett férfiak és nők közötti aránykülönbséget, de a jövőben a kiegyensúlyozottabb fejlődés érdekében növelni kellene a férfiak arányát a középiskolai képzésben, illetve a szellemi pályák olyan presztízsét megteremteni, amely számukra is vonzóvá teszi azokat.

Annyit azonban ehhez kiegészítésül hozzá kell fűzni, hogy az oktatási statisztika adatai alapján a nőknek a felsőfokú oktatásban az 1980-as évek közepén meglévő magasabb részvételi aránya az évtized végén mérséklődött. Ez némi elmozdulást jelez, de nem jelenti azt, hogy ugyanilyen arányban csökkent a férfiak és a nők között a felsőfokú végzettséget szerettek arányának különbsége is, hiszen ebben szerepet játszhat a két nem főiskolai és egyetemi szintű képzés szerinti megoszlása is.

4. Az iskolázottság koncentrációja

A népesség iskolázottsága vizsgálatának az eddigiektől eltérő aspektusa, amikor nem a különböző végzettséggel rendelkező emberek megoszlását nézzük meg, hanem az ellenkező oldalról kiindulva arra keressük a választ, hogy az egy időpontban a népesség által összesen elvégzett osztályok száma hogyan oszlik meg a népesség különböző hányadai között, milyen az iskolázottság koncentrációja és az hogyan változott a vizsgált időszak során.

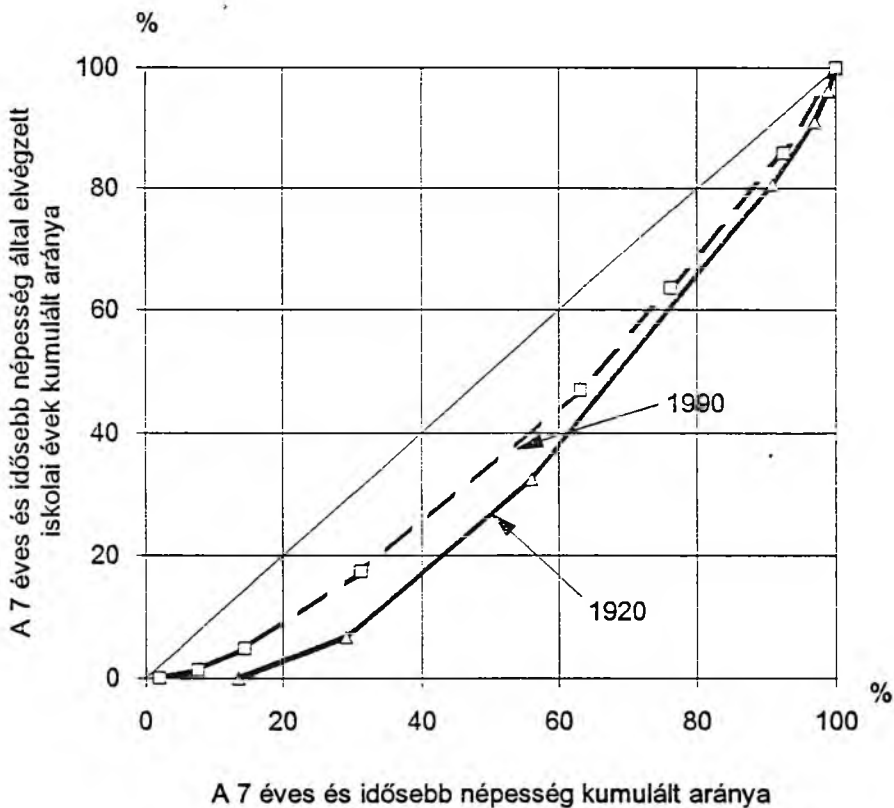
A 11. tábla alapján a számítás könnyen nyomon követhető. A kiindulási alapot a 7 éves és idősebb népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása képezte, az elvégzett iskolai évek kiszámítása pedig az egyes iskolai végzettségi szintek megszerzéséhez szükséges évek számán, illetve intervallum esetén a középső értéken alapult. A tábla tartalmazza a koncentráció egyik hagyományos mérési eszközének, a *Lorenz* görbének a megrajzolásához szükséges adatokat is. Ezekből közvetlenül leolvasható, hogy a népesség egy meghatározott hányada az elvégzett iskolai évek számának mekkora részével rendelkezik. Érdeklődésünktől függően mind az alacsonyabban, mind a magasabban iskolázottak szempontjából vizsgálhatjuk ezt a kérdést. Az alacsonyabban iskolázottak szempontjából való közelítés azt jelenti, hogy a népesség kumulált megoszlása azoknak az arányait mutatja, akik egy meghatározott, vagy annál kisebb végzettséggel rendelkeznek, és ebben az esetben elsősorban az iskolázottsági skála alsó értékeihez kötődő arányoknak van közvetlenebbül érzékelhető információs értékük. A magasabban iskolázottak oldaláról kiindulva pedig a népesség kumulált megoszlása egy adott, vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezők arányát tartalmazza, s az iskolázottsági skála felső részéhez tartozó értékek a leginformatívabbak.

11. A 7 éves és idősebb népesség által elvégzett iskolai évek számának koncentrációja
1920—1990

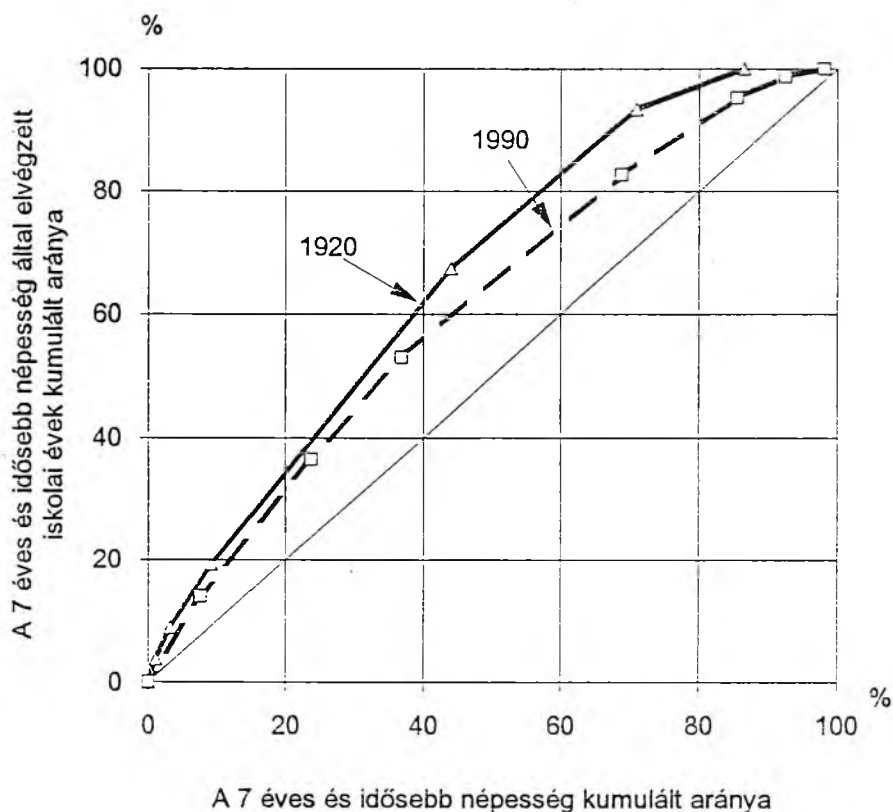
Iskolai végzettség	Népesség megoszlása	Iskolai évek száma	Iskolai évek megoszlása	Népesség kumulált megoszlása $\sum_{i=0}^k$	Iskolai évek kumulált megoszlása $\sum_{i=0}^k$	Népesség kumulált megoszlása $\sum_{i=Ff}^k$	Iskolai évek kumulált megoszlása $\sum_{i=Ff}^k$
1920							
Nem járt iskolába	13,5	0,0	0,0	13,5	0,0	100,0	
Ált. isk. 1—3 oszt.	15,6	31,3	6,7	29,1	6,7	86,5	100,0
4—5 oszt.	26,9	121,1	25,8	56,0	32,5	70,9	93,3
6—7 oszt.	34,8	226,2	48,2	90,8	80,7	44,0	67,5
8 oszt.	6,1	48,8	10,4	96,9	91,1	9,2	19,3
Bef. közép. szakm. képző, szakisk.	—	—	—	—	—	—	—
Bef. középiskola	2,0	24,0	5,1	98,9	96,2	3,1	8,9
Bef. felsőfokú iskola	1,1	17,6	3,8	100,0	100,0	1,1	3,8
Összesen	100,0	468,9	100,0				
1930							
Nem járt iskolába	9,0	0,0	0,0	9,0	0,0	100,0	
Ált. isk. 1—3 oszt.	15,5	31,0	6,1	24,5	6,1	91,0	100,0
4—5 oszt.	26,0	117,0	23,2	50,5	29,3	75,5	93,9
6—7 oszt.	38,5	250,3	49,6	89,0	78,9	49,5	70,7
8 oszt.	7,4	59,2	11,7	96,4	90,6	11,0	21,1
Bef. közép. szakm. képző, szakisk.	—	—	—	—	—	—	—
Bef. középiskola	2,5	30,0	5,9	98,9	96,5	3,6	9,4
Bef. felsőfokú iskola	1,1	17,6	3,5	100,0	100,0	1,1	3,5
Összesen	100,0	505,1	100,0				
1941							
Nem járt iskolába	7,2	0,0	0,0	7,2	0,0	100,0	
Ált. isk. 1—3 oszt.	12,4	24,8	4,6	19,6	4,6	92,8	100,0
4—5 oszt.	23,9	107,6	19,9	43,5	24,5	80,4	95,4
6—7 oszt.	43,7	284,1	52,6	87,2	77,1	56,5	75,5
8 oszt.	8,8	70,4	13,0	96,0	90,1	12,8	22,9
Bef. közép. szakm. képző, szakisk.	—	—	—	—	—	—	—
Bef. középiskola	2,7	32,4	6,0	98,7	96,1	4,0	9,9
Bef. felsőfokú iskola	1,3	20,8	3,9	100,0	100,0	1,3	3,9
Összesen	100,0	540,1	100,0				
1949							
Nem járt iskolába	5,7	0,0	0,0	5,7	0,0	100,0	
Ált. isk. 1—3 oszt.	12,0	24,0	4,2	17,7	4,2	94,3	100,0
4—5 oszt.	19,9	89,6	15,7	37,6	19,9	82,3	95,8
6—7 oszt.	44,5	289,3	50,8	82,1	70,7	62,4	80,1
8 oszt.	13,2	105,6	18,5	95,3	89,2	17,9	29,3
Bef. közép. szakm. képző, szakisk.	—	—	—	—	—	—	—
Bef. középiskola	3,4	40,8	7,2	98,7	96,4	4,7	10,8
Bef. felsőfokú iskola	1,3	20,8	3,6	100,0	100,0	1,3	3,6
Összesen	100,0	570,1	100,0				

Iskolai végzettség	Népesség megoszlása	Iskolai évek száma	Iskolai évek megoszlása	folytatás			
				Népesség kumulált megoszlása $\sum_{i=0}^k$	Iskolai évek kumulált megoszlása $\sum_{i=0}^k$	Népesség kumulált megoszlása $\sum_{i=Ff}$	Iskolai évek kumulált megoszlása $\sum_{i=Ff}$
1960							
Nem járt iskolába	4,0	0,0	0,0	4,0	0,0	100,0	
Ált. isk. 1—3 oszt.	10,9	21,8	3,5	14,9	3,5	96,0	100,0
4—5 oszt.	16,5	74,3	11,9	31,4	15,4	85,1	96,5
6—7 oszt.	39,9	259,4	41,7	71,3	57,1	68,6	84,6
8 oszt.	21,4	171,2	27,5	92,7	84,6	28,7	42,9
Bef. középf. szakm. képző, szakisk.	—	—	—	—	—	—	—
Bef. középiskola	5,3	63,6	10,2	98,0	94,8	7,3	15,4
Bef. felsőfokú iskola	2,0	32,0	5,2	100,0	100,0	2,0	5,2
Összesen	100,0	622,3	100,0				
1970							
Nem járt iskolába	2,4	0,0	0,0	2,4	0,0	100,0	
Ált. isk. 1—3 oszt.	8,0	16,0	2,2	10,4	2,2	97,6	100,0
4—5 oszt.	12,2	54,9	7,6	22,6	9,8	89,6	97,8
6—7 oszt.	31,6	205,4	28,5	54,2	38,3	77,4	90,2
8 oszt.	28,2	225,6	31,3	82,4	69,6	45,8	61,7
Bef. középf. szakm. képző, szakisk.	4,8	52,8	7,3	87,2	76,9	17,6	30,4
Bef. középiskola	9,6	115,2	16,0	96,8	92,9	12,8	23,1
Bef. felsőfokú iskola	3,2	51,2	7,1	100,0	100,0	3,2	7,1
Összesen	100,0	721,1	100,0				
1980							
Nem járt iskolába	1,7	0,0	0,0	1,7	0,0	100,0	
Ált. isk. 1—3 oszt.	7,1	14,2	1,8	8,8	1,8	98,3	100,0
4—5 oszt.	9,2	41,4	5,1	18,0	6,9	91,2	98,2
6—7 oszt.	23,0	149,5	18,6	41,0	25,5	82,0	93,1
8 oszt.	29,6	236,8	29,4	70,6	54,9	59,0	74,5
Bef. középf. szakm. képző, szakisk.	9,7	106,7	13,2	80,3	68,1	29,4	45,1
Bef. középiskola	14,6	175,2	21,8	94,9	98,9	19,7	31,9
Bef. felsőfokú iskola	5,1	81,6	10,1	100,0	100,0	5,1	10,1
Összesen	100,0	805,4	100,0				
1990							
Nem járt iskolába	2,0	0,0	0,0	2,0	0,0	100,0	
Ált. isk. 1—3 oszt.	5,6	11,2	1,3	7,6	1,3	98,0	100,0
4—5 oszt.	6,9	31,1	3,6	14,5	4,9	92,4	98,7
6—7 oszt.	16,7	108,6	12,5	31,2	17,4	85,5	95,1
8 oszt.	32,0	256,0	29,6	63,2	47,0	68,8	82,6
Bef. középf. szakm. képző, szakisk.	13,0	143,0	16,5	76,2	63,5	36,8	53,0
Bef. középiskola	16,2	194,4	22,5	92,4	86,0	23,8	36,5
Bef. felsőfokú iskola	7,6	121,6	14,0	100,0	100,0	7,6	14,0
Összesen	100,0	865,9	100,0				

Az említett táblában és az V. ábrán is mindkét közelítési mód szerepel, elsősorban a kapott eredmények könnyebb értékelhetősége érdekében. Ugyanis magának a *Lorenz* görbének a megrajzolásához, s a görbe alapján mért koncentrációváltozásnak a jelzésére elegendő lett volna bármely közelítés, hiszen a két görbe egymás inverze, de az első grafikonról közvetlenül az alacsonyabban iskolázott népesség által elvégzett iskolai évek aránya olvasható le, míg a másodiktól a népesség magasabban iskolázott hányadának részesedése. Láthatjuk tehát például, hogy 1920-ban a népesség legalacsonyabban iskolázott ötöde rendelkezett megközelítőleg az elvégzett osztályok 3%-ával, míg 1990-ben 9%-ával. S hasonlóképpen a legiskolázottabb ötöd részesedése 1920-ban 30% körüli volt, 1990-ben pedig pár %-kal magasabb. A két görbe összehasonlítása alapján teljesen egyértelmű, hogy a 7 éves és idősebb népesség által elvégzett iskolai évek számának koncentrációja az időszak alatt csökkent, hiszen a görbe egyértelműen közelebb került az átlóhoz, s a csökkenés elsősorban az alacsonyabban iskolázottak részesedése növekedésének a következménye.

a) Az alacsonyan iskolázottaktól kiindulva

b) A magasan iskolázottaktól kiindulva

V. A 7 éves és idősebb népesség által elvégzett iskolai évek számának koncentrációja
1920, 1990

A tábla adatai alapján — utolsó négy oszlop — a fentnél pontosabb számok állnak rendelkezésre az egyes iskolai végzettségi szintekre vonatkozóan. Az összehasonlításnál azonban gondot okoz az azonos iskolázottsági szintekhez tartozó különböző népességhányadok és az elvégzett iskolai évek számából való részesedések változásának értékelése. A *Lorenz* görbék sorozata nem jelent megoldást, hiszen az évtizedről évtizedre bekövetkezett változások esetleg olyan nagyságrendűek, amelyek grafikonon nem értékelhetők, vagy nem egyértelműek. Az összehasonlítás megkönnyítése érdekében ezért a tábla adatai alapján kiszámítottam a *Lorenz* görbe azonos pontjaihoz kötődő értékeket, így tisztább képet kaphatunk a skála alsó és felső végén, valamint a közepén történt változásokról. Ugyancsak az összehasonlítást segíti elő a koncentrációs együttható kiszámítása is, amely a görbe összes pontját figyelembe veszi, s egy számmal jelzi a koncentráció mértékét (12. tábla).

$$K = \frac{G}{2x}, \text{ ahol } G = \frac{1}{n^2} \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^k f_i f_j |x_i - x_j|$$

Értékének csökkenése a koncentráció csökkenését jelzi. Geometriailag a *Lorenz* görbe és az átló közötti területnek az átló és a tengelyek által bezárt háromszöghöz viszonyított arányát mutatja.

A tábla felső részében levő számításnál minden elvégzett osztály azonos súllyal szerepel, míg az alsó részben figyelembe vettem a képzés költségeit is, hiszen nem tekinthetjük egyenértékűnek a különböző szintű iskolákban eltöltött iskolaéveket. A számítás az 1990. évi egy tanulóra jutó költségvetési kiadáson alapul, s eredményei hipotetikusak, mivel a képzési költségarányok az időszak folyamán nem voltak állandóak. Ebben az esetben is a számítás módja hasonló a 11. táblában bemutatotéhoz, azzal a különbséggel, hogy nem az egyes iskolai végzettségi szintek megszerzéséhez szükséges osztályok száma, hanem ennek 1990. évi szinten számított költsége volt a kiindulási alap a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása mellett.

12. A 7 éves és idősebb népesség meghatározott hányadának részesedése az általa összesen elvégzett osztályok számából
1920–1990

Év	A legiskolázottabb			A legkevésbé iskolázott				Koncentrációs együttható
	10%	20%	30%	50%	30%	20%	10%	
1920	20,4	34,3	48,1	26,7	7,6	2,8	0,0	0,3266
1930	19,5	32,7	45,8	28,9	11,0	4,3	0,4	0,2882
1941	18,8	31,6	43,6	32,3	13,3	4,9	1,0	0,2481
1949	18,2	31,7	43,1	34,1	13,9	6,0	1,5	0,2442
1960	18,9	31,7	44,3	34,8	14,4	7,2	1,9	0,2380
1970	18,4	33,1	44,2	34,5	16,5	8,2	2,1	0,2320
1980	17,4	32,3	45,7	34,4	16,6	8,5	2,5	0,2318
1990	17,3	31,2	44,4	34,8	16,5	9,0	2,6	0,2093

Oktatási költségek figyelembevételével

1920	24,5	37,6	50,8	25,3	7,1	2,6	0,0	0,3597
1930	23,5	36,0	48,3	27,4	10,5	4,1	0,4	0,3219
1941	23,0	35,1	46,5	30,7	12,6	4,7	1,0	0,2866
1949	22,5	35,3	46,1	32,3	13,2	5,7	1,4	0,2823
1960	24,6	36,5	48,2	32,4	13,5	6,7	1,8	0,2903
1970	25,8	40,1	50,0	30,9	14,8	7,4	1,9	0,3040
1980	26,4	41,1	53,5	29,5	14,2	7,3	2,1	0,3242
1990	28,6	41,7	53,7	28,7	13,7	7,5	2,1	0,3303

A népesség által összesen elvégzett osztályok számából való részesedés természetesen nem egyenletes. Az egyenlőtlenség a skála alsó részén még ma is nagyobb, mint a felsőn, annak ellenére, hogy az alacsonyan iskolázottaknak az összesen elvégzett osztályok számából való részesedése egyértelműen emelkedett az időszak során. 1990-ben a népesség legkevésbé iskolázott 10%-a rendelkezett az összesen elvégzett osztályok 2,6%-ával, egyötöde pedig 9%-ával. 1920-ban a megfelelő számok: 0,0% és 2,8%. A skála felső részén csak a népesség legiskolázottabb 10%-ának részesedése változott egyértelműen. Az 1920. évi 20,4%-os részesedésük 17,3%-ra csökkent. A legiskolázottabb 20, illetve 30% részesedésének alakulásánál az első évtizedbeli csökkenést leszámítva, inkább csak némi ingadozásról beszélhetünk, lényegi változás nem történt. A népesség legiskolázottabb ötöde 31–33%, 30%-a pedig 43–46% körül részesedik az összesen elvégzett osztályok számából. A népesség

kevésbé iskolázott feléhez tartozó értékek alapján pedig megállapíthatjuk, hogy várakozásunkkal ellentétben csak az időszak első felében nőtt e csoport részesedése a népesség által összesen elvégzett osztályok számából, utána lényegében változatlan maradt. Ez annál is inkább érdekes, mivel az előzőekből tudjuk, hogy az adott időszak alatt az iskolázottság szintjében, az emberek iskolai végzettség szerinti megoszlásában lényeges változások történtek. Az emelkedő szint mögött azonban a népesség iskolázottabb és kevésbé iskolázott felének a részesedése az elvégzett osztályok számából nem változott.

Az elvégzett iskolai évek számának megoszlásában végbement változásokat összefoglalóan jelző koncentrációs együttható is a század első felében, elsősorban 1920—1941 között mutat jelentős csökkenést. Ennek oka, hogy ebben az időszakban mind a skála alsó, mind a felső részén történt változások — a kevésbé iskolázottak részesedésének növekedése, az iskolázottabbak részesedésének csökkenése — elég széles sávban egyértelműen a koncentráció csökkenésének irányába hatottak. Az utána következő évtizedekben is csökken a koncentráció, de már lényegesen kisebb ütemben, elsősorban a skála végpontjain történt változások következtében.

Ha a képzési költségeket is bekapcsoljuk az elemzésbe, ezzel mintegy jobban figyelembe véve, hogy mely iskolai végzettségi szinteken történtek a változások, az előzőektől eltérő képet kapunk. Az teljesen természetes, hogy a magasabb végzettség értékességével a népesség iskolázottabb deciliseinek részesedése az elvégzett osztályok összes számából, illetve a népesség "oktatási tőké"-jéből nagyobb, a kevésbé iskolázottak részesedése pedig alacsonyabb, mint amikor minden iskolaév azonos súllyal szerepelt. A legnagyobb az eltérés a legiskolázottabb decilis részesedésénél. A század első felében 20—22%-kal volt magasabb a legiskolázottabb 10% részesedése a képzési költségek figyelembevételével, a század második felében azonban a magasabb iskolai végzettségűek arányának emelkedésével a kétféle mutatószám között a különbség egyre nagyobb lett. 1990-ben a költségek alapján számított részesedésük közel kétharmaddal volt magasabb.

A tendenciát tekintve hasonló a helyzet a népesség legiskolázottabb 20, illetve 30%-ának az "oktatási tőké"-ből való részesedésének alakulásánál, eltérés a rájuk vonatkozó mutatók szintjében, valamint a kétféle mutatószám összehasonlításánál a különbség mértékében van. A figyelembe vett népesség hányadának növekedésével csökken a költségek alapján számított részesedésük többlete. 1990-ben a népesség legiskolázottabb ötöde rendelkezett az "oktatási tőke" kétötödével, 30%-a pedig több mint a felével. A költségek alapján számított részesedésük egyharmaddal, illetve egyötöddel volt magasabb, mint az egyenlő értékű iskolai évek alapján számított mutatószámok.

A népesség kevésbé iskolázott feléhez tartozó értékek éppen ellenkezően alakultak, mint ahogy azt a legiskolázottabbaknál láthattuk. A század első felében részesedésük emelkedett, majd a század második felében némi stagnálás után csökkent. Ez az "oktatási tőke" koncentrációjának csökkenésére, majd ismételt növekedésére utal.

Ezt a tendenciát még megalapozottabban támasztja alá a koncentrációs együttható alakulása. A század első felében mind az iskolázottsági skála felső, mind az alsó részén tapasztalt változások a koncentráció csökkenése irányába hatottak, a század második felében pedig a magasabb iskolai végzettségűek arányának növekedésével együtt emelkedett a népesség legiskolázottabb deciliseinek részesedése is, amely dominánsan meghatározta a koncentráció alakulását. Érdekességként említem meg, hogy 1990-ben a népesség legiskolázottabb 10%-ának az "oktatási tőke"-ből való részesedése a népesség kevésbé iskolázott felének részesedésével volt egyenlő.

A költségek alapján számított koncentráció növekedésének mértéke természetesen függ az alkalmazott költségarányoktól. Más költségarányok esetén feltehetően az egyes decilisek részesedése is módosul, de úgy néz ki, hogy az alapvető tendencia akkor is hasonló marad. Ez annál inkább valószínű, mivel az azonos értékű iskolaévek alapján történő számításnál a népesség kevésbé iskolázott felének részesedése a század második felében nem változott. Ugyanakkor ez a mutató felhívja a figyelmet arra is, hogy az iskolázottság ilyen szempontú vizsgálatát csak mint kiegészítő információt használhatjuk fel, hiszen elsősorban az elvégzett iskolai évek megoszlásában végbement változásokat mutatja, s nem érezzük közvetlenül az iskolázottság színvonalának módosulását.

A népesség iskolázottsága alakulásának többoldalú bemutatása után vizsgáljuk meg, hogy hogyan alakult ugyanezen idő alatt a munkavállalási korú népesség iskolázottsága, amelynek a gazdaság működése, eredményessége szempontjából — a munkaerő minőségén keresztül — kiemelt jelentősége van.

IV. A MUNKAVÁLLALÁSI KORÚ NÉPESSÉG ISKOLÁZOTTSÁGA

A munkavállalási korú népeességhez tartoznak a 15—59 éves férfiak és a 15—54 éves nők. Kivételt jelent 1920, amikor nem állt rendelkezésre a megfelelő korcsoportos bontásban az adat, s így a 15—59 éves nők adatai szerepelnek helyette. A munkavállalási korú népeesség iskolázottságát is hasonló mutatók alapján vizsgálom, mint az össznépeességét.

1. A munkavállalási korú népeesség megoszlása iskolai végzettség szerint

A népeesség iskolai végzettsége fejlődésének jellegéből adódóan annyit előzetesen is feltételezni lehet, hogy a *munkavállalási korú népeesség iskolázottsága minden időpontban* kisebb-nagyobb mértékben *egy magasabb szintet mutat*, hiszen éppen az idősebbek, akik kevésbé iskolázottak, nem tartoznak közéjük. Ez az alacsonyan iskolázottak össznépeességénél kisebb arányában, valamint az általános iskola 8 osztályát vagy ennél magasabb iskolát végzettek nagyobb arányában nyilvánul meg (13. tábla, VI. ábra.) Az általános iskola 6—7 osztályát végzettek aránya pedig — e szint relatív értékének változásával összhangban — kezdetben a munkavállalási korúak között, majd 1970-től kezdődően az össznépeességben magasabb.

13. A munkavállalási korú népeesség megoszlása iskolai végzettség szerint 1920—1990

Év	0	Általános iskola				Befejezett			Összesen
		1—3	4—5	6—7	8	középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	középiszkola	felsőfokú iskola	
		osztály							

Férfi

1920	8,1	7,7	26,2	44,5	6,8	—	4,1	2,6	100,0
1930	5,9	6,7	26,8	45,6	7,7	—	4,7	2,6	100,0
1941	4,2	6,2	23,9	48,6	9,6	—	4,8	2,7	100,0
1949	3,2	5,3	19,0	48,9	15,4	—	5,5	2,7	100,0
1960	2,1	4,5	14,0	40,8	26,9	—	7,8	3,9	100,0
1970	1,1	2,3	7,5	24,9	34,7	10,8	13,1	5,6	100,0
1980	0,6	1,2	3,6	13,1	35,1	20,6	18,0	7,8	100,0
1990	0,8	0,6	1,7	4,5	36,4	27,3	18,7	10,0	100,0

folytatás

Év	0	Általános iskola				Befejezett			Összesen
		1-3	4-5	6-7	8	középfokú szakmunkásképző iskola, szakiskola	középfokú iskola	felsőfokú iskola	
		osztály							

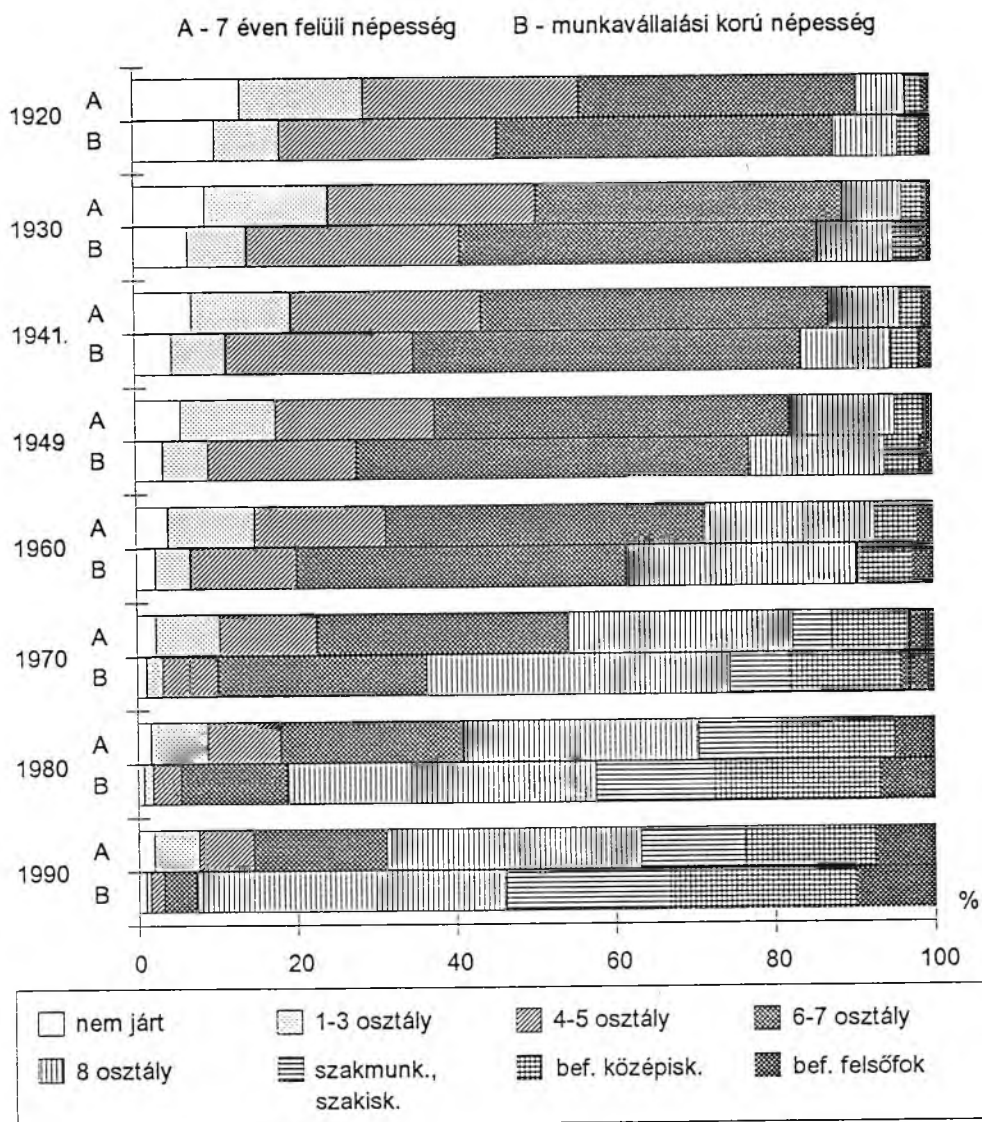
Nő

1920 ²	12,1	8,9	28,1	40,2	9,1	—	1,4	0,2	100,0
1930	7,6	8,1	26,8	44,3	11,0	—	1,9	0,3	100,0
1941	5,1	7,5	23,3	48,5	12,9	—	2,3	0,4	100,0
1949	3,6	6,2	18,4	49,6	18,4	—	3,3	0,5	100,0
1960	2,6	4,5	12,8	41,9	30,7	—	6,3	1,2	100,0
1970	1,3	1,7	6,2	28,0	41,7	3,8	14,5	2,8	100,0
1980	1,0	1,1	3,4	13,6	43,1	8,7	23,1	6,0	100,0
1990	0,9	0,6	1,6	3,8	41,7	13,5	27,7	10,2	100,0

Együtt

1920 ²	10,2	8,3	27,2	42,2	8,0	—	2,7	1,4	100,0
1930	6,8	7,4	26,8	44,9	9,4	—	3,3	1,4	100,0
1941	4,6	6,8	23,6	48,6	11,3	—	3,5	1,6	100,0
1949	3,4	5,7	18,7	49,3	16,9	—	4,4	1,6	100,0
1960	2,4	4,4	13,4	41,4	28,7	—	7,1	2,6	100,0
1970	1,2	2,0	6,9	26,3	38,1	7,4	13,8	4,3	100,0
1980	0,8	1,1	3,5	13,3	38,9	14,9	20,5	7,0	100,0
1990	0,9	0,6	1,7	4,1	38,9	20,7	23,0	10,1	100,0

²A 15—59 éves korú nők adatai alapján számítva.

VI. A 7 éven felüli népesség és a munkavállalási korú népesség
megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint
1920—1990

Ami pedig a megoszlási arányszámok változásának irányát illeti, az azonos az össznépeségben tapasztalttal — az alacsonyabb iskolai végzettségűek aránya csökken és az általános iskola 8 osztályával vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezők aránya növekszik —, a különbség a változások mértékében van. Különösen az általános iskola 8 osztályánál kevesebbet végzők aránya csökkent lényegesen nagyobb mértékben, mint az össznépeségben. Ez nyilvánvaló következménye a már korábban is említett tényezőknek, a 8 osztályos általános iskola megszervezésének, a tankötelezettség meghosszabbításának, illetve annak betartatására irányuló erőfeszítéseknek. Míg 1941-ben nem volt nagy különbség a 8 osztályánál kevesebbet végzők arányában, a munkavállalási korú népesség 83,6%-a, illetve az össznépeség 87,2%-a tartozott ide, 1990-ben a megfelelő arányok nagy eltérést mutatnak, 7,3% és 31,2%. Bár 1941-re vonatkozóan helyesebb a 6 osztályánál kevesebbet rendelkezők arányát összehasonlítani. A munkavállalási korú népesség 35%-a, illetve az össznépeség

43,5%-a nem rendelkezett az akkori alapvégzettséggel. Az általános iskola 8 osztályát végzetek aránya az utolsó évtizedet kivéve megközelítőleg hasonló ütemben változott mind az össznéesség, mind a munkavállalási korú néesség körében. Így a munkavállalási korú néesség körében tapasztalható aránytöbbletük inkább csak ingadozott az időszak folyamán (28—35%), az 1980-as évtizedben azonban már csökkent. A középiskolai és a felsőfokú végzettségűeknél a század első felében némileg csökkent, illetve stagnált az össznéességen és a munkavállalási korú néességen belüli arányuk közötti relatív különbség, majd az azóta eltelő időszak során kismértékben növekedett. Ez arra utal, hogy a század második felében *a munkavállalási korúak között kissé gyorsabban emelkedett a középiskolai és a felsőfokú végzettségűek aránya, mint az össznéességben*. A fejlődés eredményeképpen 1990-ben a munkavállalási korú néesség 23,0%-a rendelkezett középiskolai végzettséggel, 10,1% felsőfokú végzettséggel, az össznéességnek pedig 16,2%-a, illetve 7,6%-a. Tehát ezek a különbségek is jelentősek, de nem olyan mértékűek, mint amilyent a 8 osztállynál kevesebbet végzők esetében tapasztalhattunk.

A munkavállalási korúak magasabb iskolai végzettsége abban is megnyilvánul, hogy míg az össznéességben a legtipikusabb végzettség 1970-ig az általános iskola 6—7 osztálya volt, a munkavállalási korúaknál 1970-ben már az általános iskola 8 osztályát tekinthetjük tipikusnak. Tehát korábban és nagyobb mértékben volt érezhető a magasabb szintű alapfokú oktatás biztosításának, valamint a 8, illetve 10 éves tankötelezettségnek a hatása. Emellett megemlíthető, hogy a legjellemzőbb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya mindig a munkavállalási korúak körében volt magasabb.

A munkavállalási korú férfiakra és nőkre egyaránt jellemzőek azok a tendenciák, amelyeket a munkavállalási korú néesség egészére bemutatunk — itt elsősorban a munkavállalási korúak magasabb iskolázottságára gondolok —, s ugyancsak megtalálhatók azok az eltérések is, amelyek a férfi és női össznéesség iskolázottságát jellemzik. Ebből a szempontból itt is *a középiskolát és a felsőfokú tanintézetet végzett férfiak és nők egymáshoz viszonyított arányának gyors ütemű változását* kell kiemelni, amely mögött a nők iskolázottságának a férfiakénál lényegesen erőteljesebb fejlődése áll. Míg 1920-ban a középiskolát végzett férfiak aránya közel háromszorosa volt a nőkének, 1970-től kezdődően már a nők voltak azok, akik nagyobb arányban végeztek középiskolát. Az össznéességhez viszonyítva ez az arányfordulás a munkavállalási korúaknál egy évtizeddel korábban következett be, s jelenleg a középiskolát végzett férfiak és nők aránya közötti különbség lényegesen nagyobb a munkavállalási korúak körében, mint az össznéességben. A munkavállalási korúaknál a középiskolát végzett nők aránya közel felével magasabb, mint a férfiaké, az össznéességben pedig negyedével. Ha azonban a középiskolát végzetek mellett figyelembe vesszük a középfokú szakmunkásképző és szakiskolát végzetek arányát is, akkor a munkavállalási korúakon belül is a férfiak azok, akik nagyobb arányban tanultak tovább, de a két nem közötti különbség kisebb, mint az össznéességben.

A nők iskolázottságának gyorsabb ütemű fejlődése a felsőfokú végzettségűeknél 1990-ben a férfiak és a nők arányszámának kiegyenlítődéhez vezetett a munkavállalási korúaknál. Emlékeztetőül, az össznéességben a felsőfokú végzettségű férfiak aránya negyedrésszel volt magasabb a nőkénél. Ebben a kiegyenlítődében a gyorsabb ütemű fejlődésen túl a nők alacsonyabb nyugdíjkorhatárának is némi szerepe volt, hiszen egy viszonylag képzetlenebb korcsoport már nem számított ide.

Ugyancsak ennek köszönhető, hogy az iskolai végzettségi skála másik oldalán — az általános iskola 8 osztályánál kevesebbet végzők esetében — mint sajátos vonást emelhetjük ki, hogy 1990-ben a munkavállalási korúaknál már valamivel magasabb a befejezetlen

általános iskolai végzettséggel rendelkező férfiak aránya, mint a nőké. Korábban mind a munkavállalási korúaknál, mind az össznépeségen belül is a nők voltak azok, akik nagyobb arányban tartoztak ebbe az alacsony iskolázott csoportba.

2. Az elvégzett osztályok átlagos száma

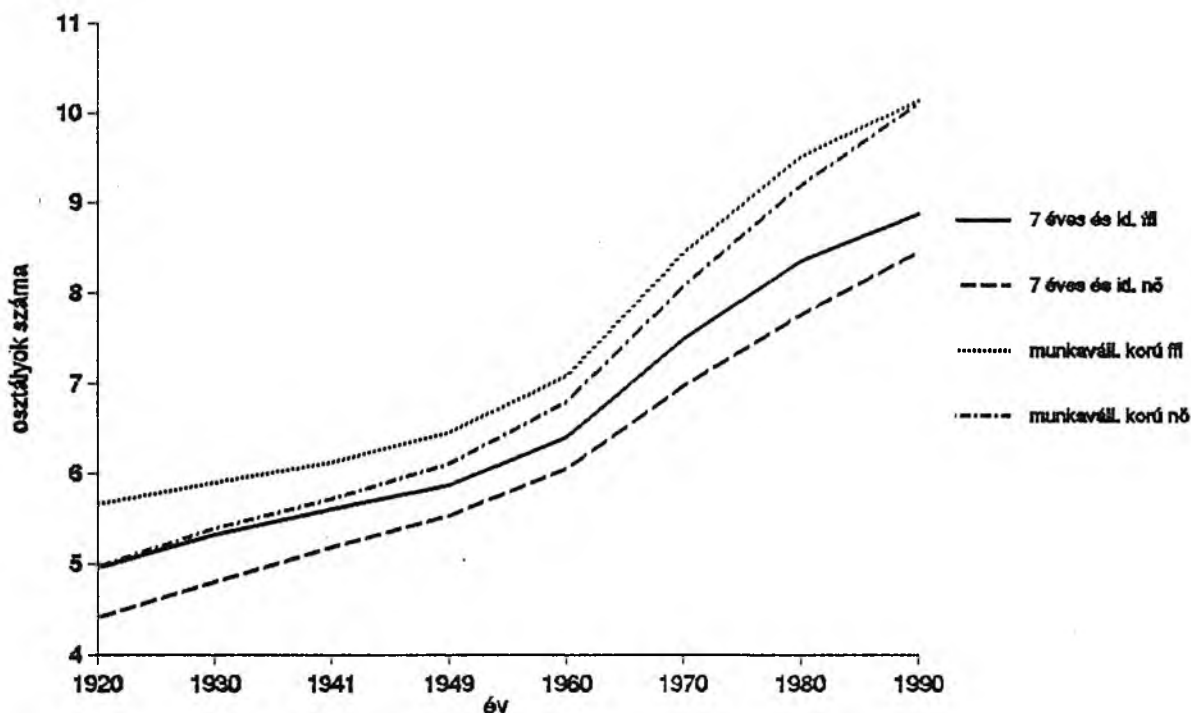
A népesség iskolázottsága változásának eredményeképpen a vizsgált időszak alatt az elvégzett osztályok száma a munkavállalási korú férfiak esetében háromnegyedével emelkedett, a nőknél pedig megduplázódott (14. tábla, VII. ábra). 1920-ban a munkavállalási korú férfiak által elvégzett osztályok átlagos száma 5,67 év volt, a nőké 4,98 év, 1990-ben pedig 10,14 év, illetve 10,11 év. Itt meg kell említenem, hogy a nők 1920. évi adatai a valóságban egy kicsit magasabbak lehetnek, hiszen erre az évre vonatkozóan csak a 15–59 éves korú nők adatát tudtam közvetlenül kiszámítani, s ez többletként egy átlagnál alacsonyabb végzettségű öt éves korcsoport adatát is tartalmazta. Becslésem szerint — feltételezve az 50–59 éves nők korcsoportjában az iskolai végzettség egyenletes emelkedését — a 15–54 éves korú nők által elvégzett osztályok átlagos száma 5,08 év lehetett, tehát az eltérés nem jelentős. Visszatérve az emelkedés mértékére, ez a férfiaknál azonos az össznépeségben tapasztaltnal, a nőknél pedig nagyobb. Az emelkedés túlnyomó része itt is a század második felében következett be, a változást mutató arányszámok rendre magasabbak, mint a század első felében. Ezen az időszakon belül is a legnagyobb mértékű változást az 1960-as évtized hozta, ez alatt az évtized alatt közel egyötödével emelkedett az elvégzett osztályok átlagos száma.

A munkavállalási korú nők iskolázottsága az 1960-as évtized kivételével gyorsabb ütemben emelkedett, mint a férfiaké, s így a közöttük meglévő különbség gyakorlatilag megszűnt. Ezzel szemben a népesség egészére vonatkozóan a férfiak és a nők által elvégzett osztályok átlagos számának relatív különbsége megközelítőleg csak a felére csökkent. Tehát a munkavállalási korúakon belül gyorsabb ütemű volt a férfiak és a nők iskolázottsága közötti különbség csökkenése, mint az össznépeségben.

14. A munkavállalási korú népesség által elvégzett osztályok átlagos száma nemenként 1920–1990

Év	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	A férfiak által elvégzett osztályok száma a nők %-ában	Szóródási együttható (%)		
				1920 = 100			előző év = 100				Férfi	Nő	Összesen
1920 ³	5,67	4,98	5,32	100,0	100,0	100,0	—	—	—	113,9	53,2	51,4	53,1
1930	5,90	5,40	5,65	104,1	108,4	106,2	104,1	108,4	106,2	109,3	49,4	44,7	47,4
1941	6,13	5,72	5,93	108,1	114,9	111,5	103,9	105,9	105,0	107,2	46,0	40,4	43,7
1949	6,46	6,12	6,29	113,9	122,9	118,2	105,4	107,0	106,1	105,6	42,6	37,4	40,4
1960	7,08	6,80	6,94	124,9	136,5	130,5	109,6	111,1	110,3	104,1	41,2	36,4	39,2
1970	8,44	8,08	8,26	148,9	162,2	155,3	119,2	118,8	119,0	104,5	36,5	33,4	35,3
1980	9,53	9,20	9,37	168,1	184,7	176,1	112,9	113,9	113,4	103,6	31,4	32,0	31,7
1990	10,14	10,11	10,12	178,8	203,0	190,2	106,4	109,9	108,0	100,3	28,4	29,4	29,0

³A 15–59 éves korú nők adatai alapján számítva.

VII. Az átlagosan elvégzett osztályok számának alakulása nemenként a 7 éves és idősebb népességben és a munkavállalási korúaknál 1920—1990

Ami pedig magát az elvégzett osztályok átlagos számát illeti, az *mind a férfiaknál, mind a nőknél magasabb a munkavállalási korúak között, mint az össznépességben*. Ez különösebb magyarázatra nem szorul, hisz mint említettem, s mint láttuk az iskolázottság korcsoportonkénti vizsgálatánál, lényeges különbség van a fiatalabbak és idősebbek iskolázottsága között, s így a munkavállalási korúak minden időszakban éppen a relatíve kevésbé iskolázottakat nem tartalmazzák. 1920-ban a munkavállalási korú népesség által elvégzett osztályok átlagos száma 13,4%-kal haladta meg az össznépességre kiszámított értéket, majd a különbség a következő két évtizedben mérséklődött, utána pedig az iskolázottság gyors ütemű növekedésének megfelelően ismét emelkedni kezdett, s 1990-ben 16,9% volt. A különbség csökkenésének időszaka, majd a növekedése mind a férfiaknál, mind a nőknél kimutatható, a különbség a változás mértékében van. Különösen a nőknél volt jelentős az emelkedés, s így a *munkavállalási korú népesség és az össznépesség iskolázottsága közötti különbség a nőknél nagyobb, mint a férfiaknál és időben növekszik*. Ebben szerepe van a munkavállalási korú nők alacsonyabb életkori határának, valamint iskolázottságuk gyorsabb ütemű növekedésének. 1990-ben a férfiaknál a munkavállalási korúak által elvégzett osztályok átlagos száma 14,3%-kal haladta meg az össznépesség által elvégzettét, a nőknél pedig 19,6%-kal.

A munkavállalási korúak által elvégzett osztályok átlagos számának szóródási együtthatói alacsonyabbak az össznépességre vonatkozó értékeknél, s időben is nagyobb

mértékben csökkennek. Tehát az adott évre kimutatott érték egyre inkább jellemző, egyre többen szereznek az átlaghoz közeli iskolai végzettséget, az emberek iskolázottsága közötti különbségek csökkennek. Ez mindkét nemre jellemző tendencia.

3. Az egyes kiemelt végzettséggel rendelkezők aránya

E mutatók alapján is a munkavállalási korúak iskolai végzettségének alakulása nagyon sok hasonló vonást mutat az össznépepségnél bemutatottéval (15. tábla). Az iskolába nem jártak arányának csökkenése és a legalább az általános iskola 8 osztályával vagy magasabb végzettséggel rendelkezők arányának növekedése jellemzi a vizsgált időszakot mind az össznépepségnél, mind a munkavállalási korúaknál. Többnyire azonosak azok az időszakok is, amikor a legnagyobb ütemű fejlődést lehet kimutatni. Azonban a *fejlődés ütemét jelző arányszámok általában a munkavállalási korúak esetében magasabbak*. Ez érthető, hiszen nagy különbség van a fiatalabb és idősebb népesség iskolázottsága között. Ugyancsak eltérő maguknak az arányszámoknak a szintje is, valamint a férfiak és nők egymáshoz viszonyított iskolázottságának aránya is. *Az iskolába nem jártak aránya némileg alacsonyabb a munkavállalási korúak esetében, míg a legalább az általános iskola 8 osztályát és az annál magasabb iskolát végzettek aránya a munkavállalási korúak körében magasabb*. Itt meg kell említeni, hogy a legalább befejezett középiskolát és befejezett felsőfokú tanintézetet végzettek aránya a munkavállalási korúak körében a táblázatban bemutatottnál valamivel magasabb lenne, ha az össznépepséghez hasonlóan itt is csak azokat vennénk figyelembe, akiknek már módjuk volt az adott végzettség megszerzésére, ennek pontos kiszámítására azonban nem volt lehetőség.

15. A munkavállalási korú népességből az egyes kiemelt iskolai végzettséggel rendelkezők aránya nemenként 1920—1990

Év	0 osztály			Legalább általános iskola 8 osztály			Legalább befejezett középiskola			Befejezett felsőfokú iskola		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
1920 ⁴	8,1	12,1	10,2	13,5	10,7	12,1	6,7	1,6	4,1	2,6	0,2	1,4
1930	5,9	7,6	6,8	15,0	13,2	14,1	7,3	2,2	4,7	2,6	0,3	1,4
1941	4,2	5,1	4,6	17,1	15,6	16,4	7,5	2,7	5,1	2,7	0,4	1,6
1949	3,2	3,6	3,4	23,6	22,2	22,9	8,2	3,8	6,0	2,7	0,5	1,6
1960	2,1	2,6	2,4	38,6	38,2	38,4	11,7	7,5	9,7	3,9	1,2	2,6
1970	1,1	1,3	1,2	64,2	62,8	63,6	18,7	17,3	18,1	5,6	2,8	4,3
1980	0,6	1,0	0,8	81,5	80,9	81,3	25,8	29,1	27,5	7,8	6,0	7,0
1990	0,8	0,9	0,9	92,4	93,1	92,7	28,7	37,9	33,1	10,0	10,2	10,1

⁴A 15—59 éves korú nők adatai alapján számítva.

1990-ben a 15 éven felüli népességnek 78,1%-a végezte el legalább az általános iskola 8 osztályát, a munkavállalási korúaknak pedig 92,7%-a. A két népesség között eltérés van a férfiak és nők iskolázottsága tekintetében is. Míg a 15 éven felüli népességben belül a férfiak több mint négyötöde, a nőknek pedig alig háromnegyede tartozott ide, addig a munkavállalási

korúaknál a férfiak és a nők közel egyforma arányban végezték el legalább az általános iskola 8 osztályát, sőt igen minimális mértékben a nők arányszáma magasabb.

A munkavállalási korúak 33,1%-ának, a 18 éven felüli népesség 29,2%-ának van legalább középiskolai végzettsége. A munkavállalási korúak nagyobb részaránya teljes mértékben a legalább befejezett középiskolával rendelkező nők magasabb arányának köszönhető. Az ilyen végzettségűeknél már határozottan jelentkezik a nők iskolázottsága gyorsabb fejlődésének a következménye. A munkavállalási korúakon belül 1980 óta a nők azok, akik nagyobb arányban rendelkeznek legalább befejezett középiskolával, míg a 18 éven felüli népességnél 1990 óta áll fenn ez a helyzet. Ha figyelembe vesszük a szakmunkásképző és szakiskolát végzetek csoportját is, azaz a legalább befejezett középfokú iskolával rendelkezők arányát számítjuk ki, akkor a munkavállalási korúakon belül is a férfiak azok, akiknek nagyobb arányban van ilyen végzettségük. A két mutatószám között nemek szerint jelentkező különbség nyilvánvaló következménye a két nem eltérő továbbtanulási irányának.

A felsőfokú végzettségűek aránya a munkavállalási korúak között hasonló, mint a 25 éven felüli népességben. Ez az összehasonlítás azonban így nyilvánvalóan nem korrekt. Ha — mint említettem — a munkavállalási korúaknál is csak azokat vennénk figyelembe, akiknek módjuk volt az adott végzettség megszerzésére, magasabb arányt kapnánk. A különbség nagyságánál azonban sokkal fontosabb a férfiak és a nők egymáshoz viszonyított arányának eltérése. Míg 1990-ben a 25 éven felüli népességen belül a felsőfokú végzettségű férfiak aránya több mint egyharmaddal haladta meg a nőkéét, a munkavállalási korúakon belül ez az arány mindkét nemnél közel azonos. Tehát a nemek szerinti különbség a munkavállalási korúaknál a befejezett felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányánál is hasonlóan alakult, mint ahogyan azt korábban az elvégzett osztályok átlagos számánál is láthattuk. Itt is megemlíthető a nők iskolázottságának gyorsabb ütemű növekedése, valamint a korhatár iskolázottságot emelő hatása. Összességében azonban ezekből az adatokból is arra következtethetünk, hogy a *két nem eltérő iskolázottságának kulcskérdése az általános iskola utáni továbbtanulás, illetve annak iskolatípusok szerinti megoszlása*. Mind a felsőoktatásban való részvétel, mind az ismeretek nagyobb konvertálhatósága érdekében a szakmunkásképző iskolák helyett növelni kellene a teljes értékű képzést nyújtó középiskolák arányát.

V. ISKOLÁZOTTSÁGI SZÍNVONALUNK A NEMZETKÖZI ÖSSZEHALONLÍTÁS TÜKRÉBEN

Az egyes országok eltérő oktatási rendszere következtében elég nehéz iskolázottsági színvonalukat megbízhatóan összehasonlítani. A különböző országok népessége iskolai végzettség szerinti megoszlásának összehasonlítása az UNESCO által összeállított 1987. és 1991. évi Statisztikai Évkönyvek adatain alapul (16. tábla).

16. A 25 éves és idősebb népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása az 1980 körüli években

Ország	Év	Iskolába nem járt	Alapfok		Középfok		Felsőfok
			befejezetlen	befejezett	első szint	második szint	
Ausztria	1981	.	49,3	→	→	47,5	3,3
Belgium ⁵	1977	79,1	→	→	→	13,4	7,5
Csehszlovákia	1980	0,4	47,6	→	45,9	→	6,0
Egyesült Királyság ⁶	1976	89,0	→	→	→	→	11,0
Finnország ⁷	1980	1,2 ⁸	50,0	→	7,7	29,2	11,9
Görögország	1981	11,5	16,9	44,3	6,1	13,6	7,6
Írország	1981	52,3	→	→	39,8	→	7,9
Jugoszlávia	1981	15,8	53,9	→	23,4	→	6,8
Lengyelország	1978	2,8	12,7	44,9	33,9	→	5,7
Magyarország	1980	1,3	8,0	3,2	57,0	23,6	7,0
Német Demokratikus Köztársaság	1981	—	30,1	→	52,6	→	17,3
Norvégia ⁹	1980	1,8	0,0	→	60,0	26,2	11,9
Olaszország ¹⁰	1981	19,3	47,4	→	18,0	11,2	4,1
Portugália	1981	27,5	→	58,5	→	10,6	3,5
Románia	1977	55,6	→	→	39,8	→	4,6
Spanyolország ¹¹	1981	35,1	11,8	32,7	7,6	5,7	7,1
Svédország ¹²	1979	41,6	→	→	7,3	35,7	15,4
Szovjetunió ¹³	1979	36,2	→	→	44,8	10,7	8,3
Amerikai Egyesült Államok	1980	1,0	2,6	3,7	15,5	45,2	31,9
Japán	1980	0,4	→	45,3	→	39,7	14,3
Kanada	1981	2,0	14,2	9,5	36,8	→	37,4

→ A nyíl mellett közvetlenül balra álló szám tartalmazza azt a csoportot is, ahol a jel van.

⁵14 éves és idősebb népesség.

⁶25—69 éves népesség, Észak-Írország nélkül.

⁷20 éves és idősebb népesség; a közép- és felsőfok a befejezett végzettségűeket tartalmazza.

⁸Beesült adat.

⁹Az iskolába nem jártak csoportja tartalmazza azokat, akik nem jelölték meg az iskolai végzettségüket.

¹⁰Az iskolába nem jártak helyett az írni-olvasni nem tudók aránya szerepel.

¹¹Az iskolába nem jártak csoportja tartalmazza az írni-olvasni nem tudókat és azokat, akik nem jelölték meg iskolai végzettségüket.

¹²25—74 éves népesség.

¹³10 éves és idősebb népesség.

Forrás: Statistical Yearbook, 1987. UNESCO, 1—25—1—55. old.
1991. UNESCO, 1—40—1—49. old.

Sajnos az országok többségére csak az 1980 körüli évekre vonatkozóan állnak rendelkezésre ezek az adatok. Ezért nem is annyira a pontos számok érdekesek, hanem a nagyságrendek, illetve az országok között relatíve elfoglalt helyünk. Az iskolai végzettségi skála hat fokozatú és tartalmilag eltér a korábbiaktól. Magyarország esetén módomban volt arra, hogy számszerűen megnézzem, hogy az egyes iskolai végzettségi fokozatok mögött a mi iskolarendszerünknek megfelelően milyen végzettségek állnak. Az iskolába nem jártak csoportja nem szorul különösebb magyarázatra, a befejezetlen alapfokú képzés az általános iskola 1—4 osztályát végzettek tartalmazza, míg a befejezett alapfok az általános iskola 5 osztályát végzetteknek felel meg. A középfokú képzés első szintje az általános iskola 6—7 és 8 osztályát végzettek mutatja, míg a középfokú képzés második szintje a befejezetlen és befejezett középfokú képzésnek felel meg. A felsőfok mind a befejezetlen, mind a befejezett felsőfokú végzettségűeket tartalmazza. Az eltérések alapvetően abból adódnak, hogy sok országban az alapfokú képzés ideje rövidebb, de erre az alapfokra a középfokú képzés két szintje épül rá. Az évkönyvben alkalmazott iskolai végzettségi csoportok az ENSZ ajánlásán alapulnak. Sok esetben azonban nem lehetett a fenti bontást alkalmazni, mivel az adatok a megfelelő csoportosításban nem álltak rendelkezésre. Ez megnehezítette az elemzést, korlátozta az iskolai végzettség megoszlási arányszámaiból levonható következtetéseket, s e miatt nem számítottam ki az elvégzett osztályok átlagos számát sem, mivel túl sok feltételezéssel kellett volna élnem. Ugyancsak itt említem meg, hogy mind a táblázatban, mind az elemzésben az országok nevei az adott időpontban fennálló állapotot tükrözik.

Az iskolába nem jártak aránya a vizsgált országok közül rendkívül magas Spanyolország esetében. Az előzőeknél alacsonyabb, de még elég magas arányt (10—20%) találunk Olaszországban, Jugoszláviában és Görögországban. Spanyolország és Olaszország magas arányszáma nyilvánvaló összefüggésben van azzal a ténnyel, hogy esetükben az iskolába nem jártak helyett az írni-olvasni nem tudókat tartalmazza ez a kategória, sőt Spanyolországban azokat is, akik nem jelölték meg végzettségüket. Az 1986. évi adatok alapján Spanyolországban a népesség 5,2%-a nem járt iskolába, s 40,3%-a rendelkezett befejezetlen alapfokkal. Magyarország arányszáma ebben az összehasonlításban, ha nem is a legalacsonyabb, de azok közé az országok közé tartozik, ahol az e csoportba tartozók aránya alacsony.

A befejezetlen és a befejezett alapfokú végzettségűek arányszáma az országok többségében 50% körül ingadozik. Kivételt képez az USA, Magyarország, valamint Kanada és az NDK. Magyarország alacsony arányszáma képzési rendszerünk eltéréseiből adódik, s éppen ez a magyarázata annak is, hogy a középfokú képzés első szintjével rendelkezőknél fordított a helyzet, Magyarország arányszáma a legmagasabbak közé tartozik, csak Norvégia előzi meg. Ezért talán helyesebb, ha ezekből az arányszámokból messzemenő következtetéseket nem vonunk le, hanem inkább azokat az iskolai végzettségi szinteket hasonlítjuk össze, amelyek a mi iskolarendszerünknek megfelelően könnyebben értelmezhetők.

A középfokú képzés második szintjével — ami a mi középfokú képzésünknek felel meg — rendelkezők arányszáma kiemelkedően magas Ausztriában és az USA-ban (47,5% és 45,2%). Ezek az értékek kétszer olyan magasak, mint Magyarországon. Az előzőeknél alacsonyabbak, de még mindig elég magasak Japán és Svédország hasonló mutatói is (39,7% és 35,7%). Utána következően kialakíthatjuk az országoknak egy olyan csoportját, ahol megközelítően a népesség 20—30%-a rendelkezik ilyen végzettséggel. Ide tartozik Magyarország is (23,6%). Nálánál magasabb az arányszám Finnország és Norvégia esetében. A többi országban a középfokú végzettség második szintjével rendelkezők aránya 20% alatti, Spanyolország esetében pedig nem éri el a 10%-ot sem. Természetesen nem szabad

megfelelkezni arról, hogy az elemzésnél csak azokat az országokat vettem figyelembe, ahol egyértelműen megállapítható volt az e kategóriába tartozók aránya.

A *felsőfokú végzettségűek aránya* tekintetében Kanada és az USA messze kiemelkedik a többi ország közül (37,4% és 31,9%). Az utána következő legmagasabb aránnyal rendelkező NDK hasonló mutatója 17,3%. Ehhez közeli értékkel rendelkezik még Svédország és Japán. A sorrendben utána három ország következik 11–12%-os aránnyal: Norvégia, Finnország és az Egyesült Királyság. Az országok legnépesebb csoportját azok alkotják, ahol a felsőfokú végzettségűek aránya a 25 éves és idősebb népességben 7–8% körüli. Közéjük tartozik Magyarország is, valamint ide sorolható Szovjetunió, Írország, Belgium, Görögország, Spanyolország, Jugoszlávia. Csehszlovákiában és Lengyelországban valamivel alacsonyabb — 6% körüli — a mutató értéke. Végül a figyelembe vett országok közül az arányok csökkenő sorrendjében Románia, Olaszország, Portugália és Ausztria zárja a sort. Gazdasági fejlettségét tekintve meglepő a felsőfokú végzettségűek alacsony aránya Ausztriában. Feltehetően azonban ezt a középfokú végzettségűek magas aránya némiképp kompenzálja, s az elvégzett osztályok átlagos száma alapján Ausztria iskolázottsága ennél kedvezőbb képet mutatna.

A népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása arányszámainak nemzetközi összehasonlítása alapján tehát megközelítően felmérhetjük, hogy jelenlegi eredményeink alapján milyen helyet foglalunk el az országok között. *Az iskolába nem jártak arányát nézve helyzetünk jónak tekinthető, de nem mondható ugyanez el a középfokú képzés második szintjéről és a felsőfokú képzésről.* Ezekben az esetekben inkább egy közepes vagy az alatti szintről beszélhetünk. Ez utóbbi a felsőfokú végzettségűek arányára vonatkozik, a legmagasabb értékektől való elmaradásunk itt számottevőbb. Tehát ahhoz, hogy továbblépjünk, ezeken a területeken mindenféleképpen fejlesztésre van szükségünk.

Ezt támasztja alá más oldalról a 100 000 lakosra jutó hallgatók száma is, amely helyzetünket még hátrányosabbnak mutatja, mint a megoszlási arányszámok (17. tábla). A legnagyobb mértékű a különbség — a megoszlási arányszámokhoz hasonlóan mintegy ötszörös — az USA és Kanada esetében, az országok zöméhez képest pedig mintegy két-két és félszeres. A volt szocialista országok többségéhez viszonyítva a különbségek kisebbek, de ezek közül is csak Romániában és Albániában alacsonyabb a 100 000 lakosra jutó hallgatók száma.

17. A felsőoktatás néhány mutatójának alakulása
1989/90

Ország	100 000 lakosra jutó		20—24 éves korú népességre jutó hallgatók aránya (%)
	hallgatók száma	oklevelet szerzettek száma	
	1989/90	1989	1989/90
Albánia	803 ¹⁴	125 ¹⁴	...
Ausztria	2621	...	31,0
Belgium	2577 ¹⁵	523 ¹⁶	32,6 ¹⁵
Bulgária	1741	278	26,3
Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaság	1110	188	15,9
Dánia	2677 ¹⁴	466 ¹⁴	32,9 ¹⁴
Egyesült Királyság	1908 ¹⁵	526 ¹⁷	22,7 ¹⁵
Finnország	2849 ¹⁴	376 ¹⁴	38,7 ¹⁴
Görögország	1894 ¹⁵	247 ¹⁶	25,0 ¹⁴
Hollandia	2819 ¹⁵	467 ¹⁵	32,5 ¹⁵
Jugoszlávia	1441	205	18,6 ¹⁴
Lengyelország	1327	286 ¹⁵	20,4
Magyarország	954	234	14,7
Német Szövetségi Köztársaság	2384 ¹⁴	259 ¹⁴	27,6 ¹⁴
Olaszország	2258 ¹⁴	167 ¹⁵	25,3 ¹⁵
Portugália	1037 ¹⁶	142 ¹⁶	12,3 ¹⁶
Románia	711	119	9,0
Spanyolország	2004 ¹⁵	299 ¹⁵	29,9 ¹⁶
Svájc	1923 ¹⁴	...	23,2 ¹⁵
Svédország	2118 ¹⁴	378 ¹⁴	28,9 ¹⁴
Szovjetunió	1833	284	25,9
Amerikai Egyesült Államok	5596	...	59,6 ¹⁶
Japán	2184	...	30,1 ¹⁴
Kanada	5034	...	62,2 ¹⁴

¹⁴1988/89 tanévi, illetve 1988. évi adat.

¹⁵1987/88 tanévi, illetve 1987. évi adat.

¹⁶1986/87 tanévi, illetve 1986. évi adat.

¹⁷1985. évi adat.

Forrás: *Ladányi Andor*: A felsőoktatás mennyiségi fejlődésének nemzetközi tendenciái. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest, 1992. 71—78. old.

Statistical Yearbook, 1991. UNESCO 3—239—3—247. old.

Oktatás, művelődés 1950—1990, Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1992. 52. old.

Nem sokkal jobb a helyzetük a 20—24 éves korú népességre jutó hallgatók aránya alapján sem. Mindössze Románia és Portugália arányszámai alacsonyabbak a miénknél a táblázatban szereplő országok közül (Albánia adata sem ismert), s csak egy kicsivel magasabb a Cseh és Szlovák Köztársaságé.

A 100 000 lakosra jutó oklevelet szerzettek száma alapján azonban már némileg kedvezőbb képet kapunk. Részben kisebb az előttünk lévő országokhoz viszonyított hátrányunk mértéke, részben az országok sorrendjében is előrébb állunk e mutató alapján, mint a másik kettő esetében. Ez köszönhető annak, hogy nálunk a 100 000 lakosra jutó hallgatók számának és oklevelet szerzettek számának aránya egyike a legalacsonyabbakénak.

Természetesen ennek az aránynak az országok közötti különbségében szerepet játszik a különböző hosszúságú tanulmányokat folytatók aránya is, de valószínűleg nagyobb a szerepe a felsőfokú oktatásból lemorzsolódók hányadának. Ez utóbbi pedig nálunk alacsony.

Az elemzett mutatók alapján tehát elég egyértelmű, hogy a felsőoktatás terén változásokra van szükség ahhoz, hogy helyzetünk nemzetközi mércével mérve javuljon. Itt elsősorban a mennyiségi fejlesztésre gondolok, hiszen a felsőoktatásnak csak ezt az oldalát érintettük, tehát az intézményhálózat, a felvételi keret bővítésére, illetve a lehetőségektől függően a felsőfokú iskolákba való bejutás könnyítésére, párosítva egy a későbbiekben erősebben szelektáló vizsgarendszerrel. A mennyiségi változásokon túl természetesen szükség van a felsőoktatáson belüli minőségi változásokra is — a különböző szintű képzések aránya, szakmai struktúrája stb. — de ennek vizsgálata túlmutat a jelen elemzés keretein.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

A népesség iskolai végzettségének elemzése segítségével megpróbáltam bemutatni azokat a jelentős változásokat, amelyek ezen a téren végbementek, s a talált tendenciák alapján egy-két látható problémára felhívni a figyelmet.

A népesség iskolázottságának növekedése — bármely mutató alapján számítjuk is — általánosnak tekinthető, de a növekedés üteme az oktatás természetéből, az oktatáspolitikai koncepciók különbözőségeiből adódóan nem volt egyenletes. A növekedés túlnyomó része a II. világháború utáni időszakban valósult meg, de a fejlődés ütemének az itt tapasztalt mérséklődése arra utal, hogy változatlan beiskolázási arányok mellett csökken a népesség iskolázottsága növekedésének a demográfiai cseréből adódó lehetősége. Ezt az iskolai végzettség korcsoportos alakulásának vizsgálata méginkább alátámasztotta. 40—44 éves korcsoportig az emberek megközelítőleg hasonló arányban végezték el az egyes iskolai fokozatokat, mint a fiatalabb korosztályok.

Ami a népesség iskolai végzettségének nemek szerinti különbségeit illeti, ezek jelentősek, mind a múltban, mind jelenleg is, de a két nem iskolázottságának eltérő ütemű fejlődéséből adódóan több iskolai végzettségű csoportban módosultak. 1990-ben az iskolába nem járt férfiak aránya mintegy 10%-kal alacsonyabb a nőkénél, s a férfiak 28%-ának, a nők 34%-ának nincs befejezett általános iskolai végzettsége. A közép- és felsőfokú végzettségűeknél még jelentősebb eltérést találunk a két nem aránya között, valamint a különbségek mérséklődésében. Míg 1920-ban a középiskolát végzett férfiak aránya háromszorosa volt a nőkének, 1980-tól kezdődően pedig már a nők voltak azok, akik nagyobb arányban rendelkeztek középiskolai végzettséggel. Ha a középiskola mellett a középfokú szakmunkásképző és szakiskolai végzettségűeket is figyelembe vesszük, akkor még mindig a férfiak azok, akik nagyobb arányban rendelkeznek középfokú végzettséggel. Ez azt jelenti, hogy az általános iskola elvégzése után a férfiak tanultak nagyobb arányban tovább, de a továbbtanulás iránya a nők és a férfiak esetében lényegesen eltért egymástól. A továbbtanuló nők inkább a középiskolát választották. 1990-ben a középfokú végzettségűeken belül 70%-uk rendelkezett ilyen végzettséggel, míg a férfiak több mint felének szakmunkásképző és szakiskolai végzettsége volt, a fiatalabb korcsoportokban pedig még nagyobb részüknek. Ezt az arányt túl magasnak érzem, mivel a szakmunkásképzés nem ad befejezett középiskolai végzettséget, s napjainkra egyre inkább nyilvánvalóvá válnak e képzés problémái mind a képzés feltételeinek biztosítása, mind pedig a kapott eredmény szempontjából (szűk szakmai, s kevés, az esetleges későbbi szakmaváltást megkönnyítő általános ismeret).

A továbbtanulás irányában meglévő különbségek átvezetnek a felsőoktatás területén jelentkező problémához. Bár az össznépesség szintjén — a felsőfokú végzettségű nők arányának erősebb növekedése ellenére — még elég jelentős különbség maradt fenn a két nem között — 1990-ben mintegy negyedével nagyobb azoknak a férfiaknak az aránya, akik felsőfokú végzettséget szereztek —, a fiatalabb korosztályokban már nem ez a helyzet. 1990-ben a 35—39 éves korcsoportig már a nők között magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Véleményem szerint ennek a tendenciának a folytatódása nem tekinthető kívánatosnak, a szellemi munka leértékelődését jelzi. Olyan feltételeket kellene kialakítani,

amelyek mellett a férfiak is nagyobb arányban választják a felsőfokú intézményekben való továbbtanulást, illetve az erre leginkább felkészítő, általános képzést adó középiskolát. A kereseteknek az utóbbi évekbeni alakulása talán arra enged következtetni, hogy ezen a téren már van némi elmozdulás, ami esetleg majd a fiatalabb kohorszok iskolaválasztására is kihathat. Egy másik terület, ahol az adatok alapján szintén aránymódosításra lenne szükség, az általános iskola után továbbtanuló nők aránya. Arányukat növelni kellene, hogy megszűnjön az általános iskola után továbbtanuló fiúk és lányok aránya közötti különbség, hiszen alacsony iskolai végzettséggel, szakképzettség nélkül ezeknek a fiataloknak a munkaerőpiaci pozíciója nagyon gyenge. 1991-ben az általános iskolát végzett fiúk 96,5%-a, a lányoknak pedig 91,7%-a tanult tovább.

A munkavállalási korú népesség iskolázottsága minden időpontban egy magasabb iskolázottságot mutat, mint az össznépeségé, hiszen az idősebbek, a kevésbé iskolázottak nem tartoznak közéjük. Az itt tapasztalt változások irányukat tekintve hasonlóak az össznépeségben tapasztalttal, de a tendenciák a munkavállalási korúak szintjén határozottabban jelentkeznek. Különösen az általános iskola 8 osztályánál kevesebbet végzők aránya csökkent lényegesen nagyobb mértékben, valamint a középiskolai és a felsőfokú végzettségűek aránya emelkedett gyorsabban a munkavállalási korúak körében mint az össznépeségben. Ennek eredményeként a középiskolát végzett nők aránya egy évtizeddel korábban haladta meg a férfiakét a munkavállalási korúaknál mint az össznépeségben, a felsőfokú végzettségűek aránya pedig a munkavállalási korúaknál mindkét nemnél azonos, míg az össznépeségben a férfiak rendelkeznek nagyobb arányban ilyen végzettséggel. A munkavállalási korúak iskolázottsága alakulásánál feltétlenül utalnunk kell arra a tényre is, hogy — a beiskolázási arányok változatlansága mellett — itt még fokozottabban kell számolnunk a demográfiai cseréből adódó növekedés csökkenésével, illetve megszűnésével, mint az össznépeség szintjén.

Az iskolázottság koncentrációja a vizsgált időszak alatt csökkent. Elsősorban a II. világháború előtti időszakra volt jellemző ez a tendencia. Ekkor az alacsonyan iskolázottaknak a népesség által elvégzett osztályok számából való részesedése egyértelműen és jelentősen emelkedett, míg az iskolázottsági skála másik oldalán az 1920—1930 közötti időszakot kivéve csak a legfelső decilis részesedése csökkent, a többi inkább csak ingadozott a periódus folyamán. A II. világháború utáni időszak érdekessége, hogy az iskolázottság szintjének jelentős emelkedése ellenére a népesség kevésbé iskolázott felének részesedése az elvégzett osztályok számából nem változott. A koncentráció csökkenése elsősorban a skála szélső pontjain bekövetkezett változásoknak köszönhető, de még így is a felső decilis részesedése több mint hatszorosa az alsóénak.

A képzési költségeket figyelembe véve az iskolázottság koncentrációjának változását megközelítően egy U alakú görbével jellemezhetjük. A század első felében az "oktatási tőke" koncentrációja csökkent, az iskolázottsági skála mindkét oldalán ezt elősegítő változások zajlottak le. A század második felében a koncentráció növekedése alapvetően a népesség legiskolázottabb decilisei részesedéseinek növekedésének a következménye, nyilvánvaló összefüggésben a magasabb iskolai végzettségűek — a drágább képzésben részesülők — arányának növekedésével. Ugyancsak ez utóbbinak köszönhető, hogy a képzési költségek alapján számított koncentráció egyre nagyobb mértékben haladja meg az egyenlő értékű iskolaévek alapján számítottét. Ezekre a tendenciákra a későbbiekben is számítani lehet.

Iskolázottságunk jelenlegi színvonala — a bemutatott jelentős fejlődés ellenére — a nemzetközi összehasonlítás tükrében közepesnek mondható. Az iskolába nem jártak arányát tekintve helyzetünk jónak ítélnélhető, de az iskolázottság alakulásának ezen a szintjén inkább a

közép- és felsőfokú tanintézetekben végzettek aránya a mérvadó. Ez utóbbi esetben pedig inkább egy közepes alatti szintről beszélhetünk, lemaradásunk itt a legnagyobb, amit más oldalról a 100 000 lakosra jutó hallgatók száma, illetve a megfelelő korú népességre jutó hallgatók aránya is illusztrál. Tehát itt ezen a területen mindenféleképpen fejlesztésre van szükségünk ahhoz, hogy iskolázottságunk színvonala nemzetközi mércével mérve is kielégítő legyen. Jelenlegi demográfiai helyzetünk ismeretében azonban ehhez annyit feltétlenül hozzá kell fűzni, hogy még a szintentartáshoz is a felvételi lehetőségek bővítésére van szükség ahhoz, hogy a felsőfokú oktatás küszöbéhez érkező nagyobb létszámú kohorszok esélyei ne romoljanak.

IRODALOM

1. *Andorka Rudolf—Tóth István György*: A szociális kiadások és a szociálpolitika Magyarországon. In: Társadalmi riport 1992. Szerk.: *Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György*. TÁRKI, Budapest, 1992. 396—507. old.
2. *Csizmazia Károlyné*: A társadalmi-gazdasági változások hatása a népesség iskolázottságára. In: Társadalmi-demográfiai prognózisok. A Népességtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései 17. 187—214. old.
3. *Duncan, Beverly*: Trends in output and distribution of schooling. In: Indicators of social change. Concepts and measurements. Ed. by *Eleanor Bernert Sheldon* and *Wilbert E. Moore*. Russell Sage Foundation, New York, 1968. 822., 601—672. old.
4. Education and population. Mutual impacts. Ed. By *Muhsam, H. V.* Ordina Editions, 1975. 337 old.
5. *Köves Pál—Párniczky Gábor*: Általános statisztika. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1973. 817 old.
6. *Ladányi Andor*: A felsőoktatás mennyiségi fejlődésének nemzetközi tendenciái. Összehasonlító statisztikai elemzés. Felsőoktatási Koordinációs Iroda. Budapest, 1992. 176 old.
7. Magyarország művelődési viszonyai 1945—1958. Összeállította a Központi Statisztikai Hivatal Kultúrstatistikai Osztálya. Szerk.: *Erdész Tiborné*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 342 old.
8. Magyarország művelődési viszonyai 1960—1982. Szerk.: *Barta Barnabás*. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 311 old.
9. Művelődésügyi Minisztérium: A magyar oktatás a statisztika tükrében 1945—1980. Tudományszervezési és Informatikai Intézet. Budapest, 1980. 92 old.
10. *Psacharopoulos, G. — Arriagade, A.M.*: The educational composition of the labour force: an international comparison. *International Labour Review*, 1986. 5. 561—574. old.
11. *Thirring Lajos*: Az 1869—1980. évi népszámlálások története és jellemzői. I. rész (1869—1910). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1983. 188 old.

AZ ADATOK FORRÁSAI

1. 1980. évi népszámlálás 36. Összefoglaló adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1984. 212—230. old.
2. 1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1992. 70. old.
3. Magyar Statisztikai Évkönyv 1991. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1992. 247. old.
4. Oktatás, művelődés 1950—1990. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1992. 20. old, 52. old.
5. *Statistical Yearbook*, 1987. UNESCO. 1—25—1—55. old., 3—239—3—246. old.
6. *Statistical Yearbook*, 1991. UNESCO. 1—40—1—49. old.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KUTATÁSI JELENTÉSEI

1982.

1. Népesedés és népesedéspolitika tárcaszintű középtávú kiemelt kutatási főirány (1982-1985).
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet távlati tevékenységének irányelvei (1982-1990).
2. Érték-orientációk a népesedési magatartásban.
3. Sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota (Előzetes tájékoztató).
4. A népsségelőreszámítások néhány módszertani kérdése (Előterjesztés az MTA Demográfiai Bizottságának).
5. A demográfiai átmenet elemzésének néhány gyakorlati nehézségeiről.
6. A területi népességprognózisok előkészítése.
7. A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon.

1983.

8. Vélemények és előítéletek az öregségről.
9. Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873).
10. A népesedéspolitika tartalma, jellege, céljai, eszközei, hatékonysága. Nyugat-európai tapasztalatok.
11. Társadalompolitika, gazdaságpolitika, szociálpolitika, valamint a népesedéspolitika kapcsolatai a szocialista országokban.
12. Születési súly és születési hossz standard az 1973-78 évben élveszületett újszülöttek adatai alapján (angol és orosz nyelven).
13. Fiatalkori terhesek társadalmi, demográfiai vizsgálata.
14. A népesedéspolitika eszközei, különös tekintettel a gazdasági jellegű eszközök alkalmazásának gyakorlatára és az ezekkel összefüggő nézetekre a szocialista országokban.

1984.

15. Területi népességi öresezés mérése 1981-2001.
16. Családok és háztartások néhány jellemzőjének alakulása, 1981-2001 (Előzetes változat).
17. Társadalmi-demográfiai prognózisok.
A Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1983. május 17-18.
18. A családtervezési programokon kívüli népesedéspolitikai intézkedések hatása a termékenységre (angol nyelven).
19. Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei.
20. A 18 éven aluli nők házasságkötésének néhány demográfiai jellemzője Magyarországon.
21. A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai.
22. Budapest és Pest megye népességfejlődése, az ezredfordulóig várható tendenciák.

1985.

23. Veszélyeztetett gyermekek szocializációjának vizsgálata a családtípusok kialakításával.
24. Népesedéspolitikai tartalmak a sajtóban.
25. A népesség területi elhelyezkedése és mozgása.
Pécs, 1984. április 25-26.
26. A magyarországi népességfejlődés keretei és jövőbeni lehetséges irányai 1880-2050.
27. A népesség gazdasági aktivitásának demográfiai tényezői.

1986.

28. A termékenység és az iskolai végzettség néhány összefüggése Magyarországon az elmúlt negyedszázadban.
29. Népesedési folyamatokat befolyásoló kulturális-tudati tényezők.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest, 1985. november 12-13.
30. Népesedés és foglalkoztatás.

- 1987.**
- 31. A népesedéspolitikai; tudományos kutatás és társadalmi cselekvés.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet nemzetközi szemináriuma Budapest.
1986. október 14-15.
 - 32. Serdülőkori terhességek társadalmi-demográfiai vonatkozása.
 - 33. Az erősen fogyó népességű települések demográfiai jellemzői.
- 1988.**
- 34. Az 1986-2021 közötti időszakra szóló népességprognózisok.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szemináriuma Budapest,
1987. január 28.
 - 35. A családok és háztartások előreszámítása, 1986-2021.
- 1989.**
- 36. A magyar népesség gazdasági aktivitásának távlati alakulása.
- 1990.**
- 37. Népesedési viták Magyarországon, 1960-1986.
A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos vitaülése Budapest,
1988. június 2.
 - 38. Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről - 1989.
- 1991.**
- 39. Abortuszkérdés Magyarországon - 1991.
 - 40. Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. (A kutatási program általános ismertetése.)
 - 41. Sokgyermekes családok.
- 1992.**
- 42. A magyarországi hosszú távú népességfejlődés vizsgálata.
 - 43. A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai.
 - 44. Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással.

45. Összefoglaló a terhességmegszakításról tartott 1992. júliusi közvélemény-kutatás főbb eredményeiről.
 46. Élettársi kapcsolatok Magyarországon.
- 1993.
47. Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)